

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ
ГУМАНІТАРНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Форма навчання: денна

Кафедра: суспільних дисциплін

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти
на тему:

**ВИВЧЕННЯ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ
СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

Виконав студент 2 курсу
спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія)
Максим ФУРМАН

Керівник: **Галина ГАМРЕЦЬКА**,
кандидат філософських наук, доцент

Рецензент: **Наталія САВЧУК**,
кандидат філософських наук, доцент

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ТА ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТИ.....	6
1.1 Історія повсякденності як галузь наукового знання.....	6
1.2 Повсякденне життя в роки Першої світової війни.....	18
РОЗДІЛ 2. ІСТОРІЯ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ.....	39
2.1 Вивчення повсякденного життя під час війни: інтердисциплінарний підхід.....	39
2.2 Організація роботи з історичними джерелами під час вивчення історії повсякдення в роки Першої світової війни.....	47
2.3 Застосування сучасних навчальних технологій під час вивчення історії повсякдення в роки Першої світової війни.....	57
ВИСНОВКИ.....	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	70

ВСТУП

Актуальність дослідження: Вивчення повсякденного життя під час Першої світової війни допомагає учням отримати глибше розуміння історії України. Замість тільки розглядати події і політичні рішення, учні можуть дізнатися, як війна вплинула на звичайних людей, їхні щоденні життєві обставини, соціокультурний фон того часу. Вивчення повсякденного життя під час війни сприяє підвищенню історичної свідомості серед учнів. Це допомагає уникнути історичного забуття та розвиває важливі навички аналізу і історичного мислення. Вивчення життя звичайних людей під час війни може відкрити для учнів особисту зв'язаність з історією. Вони можуть розповісти історії своїх родинних членів, які пережили Першу світову війну або мали зв'язок з тим періодом. Вивчення повсякденного життя військових та цивільних мешканців в період війни також може розкрити сучасну релевантність і важливість вивчення історії в контексті миротворчості, конфліктів і збереження миру. Історичне краєзнавство перетворилося на ключовий інструмент у підвищенні якості знань учнів у предметі, розкриваючи широкі можливості для самостійної активності, дослідження та навіть власних відкриттів. Воно спонукає школярів до глибокого зацікавлення історією свого краю та країни, створюючи потяг до знань. Найбільший педагогічний ефект історичне краєзнавство досягає, коли вчитель не обмежується передачею готових фактів, а стимулює учнів до самостійного пошуку краєзнавчих знань. Це надає сприятливі умови для використання в навчальному процесі різноманітних елементів дослідження та пошуку, а також широкого використання місцевих джерел, отриманих під час екскурсій, походів та експедицій. Краєзнавчий матеріал володіє поліфункціональністю, поєднуючи дослідницький та практичний, суспільно-корисний та освітньо-виховний характер. Він вражає своєю багатогранністю, оскільки об'єднує в собі історію, географію, природу, етнографію, фольклор, топонімію, мистецтво та інші аспекти. Системна

робота з краєзнавства утримує тісний зв'язок з навчанням, позакласною та позашкільною діяльністю. Ключовим є розмаїття форм і методів його проведення.

Ступінь дослідженості проблеми: Проблему досліджували такі вчені як-от: К. Баханов, Г. Бондаренко, П. Горохівський, І. Дичківська, С. Дьячков, О. Желіба, Л. Задорожна та ін.

Об'єкт дослідження: історія повсякденного життя в роки Першої світової війни.

Предмет дослідження: дидактичні засади вивчення повсякденного життя в роки Першої світової війни в шкільному курсі історії (10 клас).

Мета дослідження: на основі аналізу наукової літератури, а також вивчення освітніх практик визначити та описати дидактичні засади вивчення повсякденного життя в роки Першої світової війни (1914-1918 рр.) в шкільному курсі історії (10 клас).

Реалізація цієї мети зумовила постановку і вирішення таких взаємопов'язаних **завдань:**

1. На основі вивчення наукової літератури актуалізувати концептуальні аспекти історії повсякденності.
2. Здійснити аналіз фактологічного матеріалу на предмет відображення в його змісті різних аспектів повсякденного життя в роки Першої світової війни.
3. Описати досвід організації роботи з історичними джерелами та краєзнавчим матеріалом під час вивчення історії повсякденного життя в роки Першої світової війни.
4. Теоретично обґрунтувати ефективність педагогічних методів та навчальних технологій під час вивчення повсякденного життя в роки Першої світової війни.

Методи наукового дослідження:

а) теоретичні – аналіз і синтез наукових джерел із теми дослідження, аналогія, моделювання, порівняння, систематизація, узагальнення,

застосовані під час вивчення історичної та педагогічної літератури з метою визначення особливостей історії повсякденності як складової змісту сучасної історичної освіти, обґрунтування методичних вимог до відбору змісту матеріалу з історії повсякденності, принципів вивчення історії повсякденності;

б) емпіричні – анкетування, тестування, спостереження, бесіда, складання й аналіз творчих завдань, що використовуються для дослідження сучасного стану вивчення історії повсякденності, визначення рівня сформованості компетентностей: уявлень, понять, навчально-пізнавальних умінь та емоційно-оцінних суджень в учнів з історії повсякденності; контент-аналіз шкільних підручників історії.

Теоретичне значення дослідження полягає у визначенні та обґрунтуванні дидактичних засад вивчення повсякденного життя в роки Першої світової війни (1914-1918 рр.) в шкільному курсі історії (10 клас).

База проведення дослідження. Дослідницьку роботу було проведено на кафедрі суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії та у Хмельницькій загальноосвітній школі № 18 імені В'ячеслава Чорновола.

Апробація дослідження. Основні положення й результати наукового дослідження викладені у виступі на тему «Вивчення повсякденного життя на уроках історії» на науково-практичному семінарі «Компетентнісний вимір шкільної освіти в умовах Нової української школи» (24 листопада 2022 року, м. Хмельницький).

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (69 найменувань). Основний зміст дипломної роботи викладено на 69 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ТА ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТИ

1.1 Історія повсякденності як галузь наукового знання

Незважаючи на звичайну консервативність, гуманітарні науки час від часу раптово відкривають нові ідеї, які стають основою для створення компактних теоретичних моделей і відділених напрямків наукового дослідження. Це зазвичай відбувається тоді, коли старі методи стають недостатніми, а обсяг емпіричних даних дозволяє зробити суттєвий крок вперед. Саме ці особливості призвели до так званого «історико-антропологічного повороту» у гуманітарних науках наприкінці 60-х років минулого століття.

Паралельно з історичною психологією, історією ментальностей, інтелектуальною та усною історією, окремим напрямком досліджень стала історія повсякденності. Ця галузь перетинається з соціальною історією та мікроісторією, але є самостійною областю досліджень.

Однією з теоретичних основ історії повсякденності стали розробки феноменологічного напрямку в філософії. Наприклад, Едмунд Гуссерль акцентував увагу на необхідності розуміння «сфери людської буденності» чи «життєвого світу».

Норберт Еліас, засновник «соціогенетичної теорії цивілізацій», трактував повсякденність як взаємопов'язані практики (влади, праці, знання, виховання тощо) та способи їх організації через різноманітні інститути. Його послідовники досліджували процеси «цивілізації» різних аспектів повсякденного життя людей – манери поведінки, зовнішній вигляд, наміри, почуття та сприйняття, мова тощо [1].

Автори теорії соціального конструювання, Пітер Бергер і Томас Лукманн, розглядали соціальну взаємодію як основний аспект повсякденного життя, аналізуючи спілкування «лице в лице» та способи формування типізацій

повсякденних дій. Такі підходи спонукали до вивчення соціального конструювання ідентичностей, гендерних ролей, уявлень про інвалідність, психіатрію та інші аспекти. Гарфінкель і Сікурель узялися за розбір того, як люди живуть у повсякденному житті, створюють його та впливають на нього. Вони зайнялися етнометодологією, спрямованою на вивчення того, як суспільства функціонують у звичайний час: які методи вони використовують для перетворення свого оточення, формування соціальних правил, утворення та розуміння традицій, а також для вираження своїх уявлень через жести, мовлення та інше [8].

Карл Гірц розглядав будь-яку культуру як систему різних рівнів, що складаються з актів, символів та знаків, які формують типізовані повсякденні практики людей. Він підкреслював, що ключем до розуміння цих культур є вміння інтерпретувати сукупність значень, яку саме люди втілюють у своїх діях і символах. Це підходить для етнографії та історії, дозволяючи розкрити особливості інших культур через сприйняття подій і явищ їхніми членами [25].

Марк Блок та Люсьєн Февр бачили в реконструкції «повсякденного» як частини історичного мозаїчного зображення, відтворення життя людей як частини більшого цілого. Подібно до Фернанда Броделя, вони розуміли минуле як повільне змінювання періодів «великої тривалості», що включали не лише великі історичні події, а й повсякденний побут людей, вважаючи історію повсякденності невід'ємною частиною загального контексту [51].

Фернан Бродель виділяв у соціально-економічній сфері життєдіяльності два рівні структур: матеріальний і нематеріальний, які охоплювали психологію та щоденні практики. Другий рівень, він називав «структурами повсякденності», описуючи умови життя (географічні, економічні), працю, потреби у їжі, одязі, житлі, медичні послуги та можливості їхнього задоволення. Цей комплексний підхід вимагав розгляду взаємодії між людьми, їхніми діями, правилами і цінностями, а також формами шлюбу, релігійних вірувань і обрядів, політичної організації суспільства. Основною метою «тотального» вивчення минулого було виявлення певної сталої складової – константи, незмінного елемента у формах

життя даної історично-культурної спільноти [9].

Наступники Школи «Анналів» другого покоління були зацікавлені у докладному встановленні зв'язків між способом життя людей та їхніми ментальностями і психологією. Цей інтегративний метод дослідження був активно використаний в основному серед медієвістів та істориків раннього Нового часу.

Сучасні послідовники Школи «Анналів» фокусуються на ментальних аспектах повсякденності, таких як загальні уявлення, страхи, тривоги тощо. Це відповідає методологічному ухилу від позитивістських підходів, які обмежуються лише описом матеріального світу та об'єктів, виробів та звичаїв [65].

Вивчення історії повсякденності базується на теоретичних досягненнях соціологів кінця XIX - початку XX століть. Герберт Спенсер підкреслював «стабільність відносин» як характерну рису суспільства. Еміль Дюркгейм теж вважав, що кожен «агрегат індивідів», які постійно контактують, формує суспільство, а «примусовість» є характерною рисою соціальних явищ.

У цьому контексті Жан Тард розглядав соціальну взаємодію через форми наслідування, протистояння та адаптації. Концепція Андре Еспінаса також вказувала на «психічні зв'язки» як основу для утворення суспільства, де індивіди залишаються формально відокремленими, але об'єднані психічними зв'язками та обміном послугами.

Таким чином, засновники Школи «Анналів» не розпочинали свої дослідження з чистого аркуша, а користувалися концепціями відомих соціологів кінця XIX - початку XX століть, які підкреслювали важливість ментальних компонентів у формуванні та функціонуванні суспільства.

Соціолог Пітірім Сорокін визначає сферу соціології як усі процеси взаємодії, що мають психологічну природу, незалежно від того, хто і з чим взаємодіє, розглядаючи це як об'єкт для соціології. Він розглядає соціальне явище як психічний зв'язок, який існує у свідомості індивідів, перевищуючи свої межі за змістом і тривалістю. Це відображає те, що багато людей вважають

«соціальною душею», «цивілізацією» та «культурою», у відмінну від світу матеріальних речей, які є об'єктом природничих наук [50].

Сорокін розглядає різні форми суспільної поведінки та моралі, такі як подвиг і злочин, нагорода та покарання, з позиції їхньої психологічної природи та мотивації людських дій. Він також розглядає соціальну роль покарання та заохочення, а також внутрішньо- та міжгрупові санкції як важливі елементи для розуміння повсякденної поведінки людей.

Ідеї Едмунда Гуссерля та Альфреда Шюца встановили теоретичні засади для вивчення історії повсякденності. Гуссерль заохочував аналізувати «життєвий світ», «царство людської буденності», тоді як Шютц обрав «світ людської безпосередності» як основний об'єкт дослідження, включаючи прагнення, сумніви, фантазії, мрії, емоційні реакції на події та повсякденне мислення [28].

Учні А. Шюца П. Бергер і Т. Лукман, розробили теорію «соціального конструювання реальності». Вони визначили ланцюг, який охоплює суб'єктивну реальність, інтерсуб'єктивну реальність (повсякденність) та конструювання інтерсуб'єктивної реальності. Повсякденність отримала особливе значення як реальність повсякденного життя, яке вважається найвищою формою реальності. Це зумовило підхід до повсякденного життя як стану буття, який сприймається як нормальний і очевидний для людини [40].

У процесі «конструювання повсякденності» виділяються два сектори: проблематичний і непроблематичний. Останній є звичайним, стандартним, статичним у порядку життя, тоді як перший охоплює нестандартні ситуації і життєві епізоди, динамічний у своїй природі. Люди постійно намагаються перетворити проблемні моменти у стан непроблемності. Це підходить для розгляду екзистенційних, ключових періодів історичного існування – революцій, війн, реформ, переворотів тощо. Він дозволяє показати, як соціальні групи та індивіди визначають сфери проблематичних ситуацій та способи їх вирішення у повсякденній практиці, конфлікти між різними реальностями та методами їх

розв'язання.

Пітер Бергер і Томас Лукман відтворюють повсякденність через об'єктивізацію життя у речах і символах, особливо у мові і лінгвістичних означеннях. Мова слугує як сховище соціального знання, на якому базується суспільство як об'єктивна і суб'єктивна реальність. Вони підкреслюють, що «повсякденне знання, а не ідеї, має бути центральним фокусом соціології знання, бо це саме знання формує систему цінностей, без якої не існує жодне суспільство» [2, с. 67].

Якщо школа «Анналів» працювала з матеріалами середньовіччя та ранньомодерного періоду, то німецькі прихильники історії повсякденності зосередились на подіях ХХ століття. Вони спрямовані на детальне вивчення умов виникнення нацизму, приходу нацистів до влади, реалізації політичної доктрини НСДАП. Цей напрямок історії повсякденності співвідноситься з «історією знизу». Але деякі критики відносяться до нього скептично через втрату загальної історичної перспективи, еkleктичний характер методів, переорієнтацію на деталі та інші аспекти. Це, за їхньою думкою, ускладнює розуміння загальної картини історії, встановлення основних тенденцій і характеристик історичного розвитку [7, с. 58].

Прихильники мікро-історичних досліджень виступали із контраргументами, які можна простежити за роботами італійських вчених. У 70-х роках минулого століття Карло Гінзбург, Джованні Леві та їхні співробітники заснували журнал «Quaderni Storici» і почали публікувати науковий серіал «Мікроісторія». Їхні дослідження були спрямовані не на загально поширені явища, а на унікальні для свого роду, випадкові ситуації, пов'язані з окремими людьми або групами людей. При цьому вони підкреслювали, що вивчення випадкових подій мало стати критичним аспектом відтворення різноманітних, гнучких соціальних ідентичностей, які формуються і руйнуються в ході взаємодій на рівні конкуренції, солідарності, об'єднання і так далі. Ці підходи, на їхню думку, могли викликати розуміння взаємозв'язку між індивідуальною

раціональністю і колективною ідентичністю [11].

Незважаючи на спроби дискредитувати нові теоретичні пропозиції, які проявили помітну конкурентоспроможність, коло їхніх прихильників росте. Наприкінці ХХ століття позиції, близькі до німецької та італійської шкіл мікро-історії, зайняли американські дослідники «нової культурної історії» (пізніше вони звернулися до вивчення історії ментальностей та розшифрування символів та сенсів повсякденного життя). Представники третього покоління школи «Анналів» Жак Ле Гофф та Роджер Шартрьо також були зацікавлені в цих питаннях, проте вони намагалися відійти від концепції «нерухомої історії і звужити «історію менталітету» у вивченні повсякденності [19].

За словами Наталії Пушкарьової, мікро-історичні підходи виникли як відповідь на постструктуралістський виклик гуманітарному знанню, що проявляє зацікавленість у мові, критиці текстоцентризму, а також увазі до уявлень про Іншого та толерантності до нього [22].

Значення мікро-історичного підходу полягає, по-перше, у врахуванні багатьох індивідуальних життєвих шляхів. Історія повсякденності робить цікавими не лише видатних, а й звичайних людей. По-друге, вона дає можливість досліджувати нереалізовані можливості. По-третє, такий підхід дозволяє з'ясувати нове значення особистих джерел, що відображають ступінь людської свободи в певних політичних, соціально-економічних, етнокультурних умовах та в рамках певного історичного періоду. По-четверте, він ставить перед собою завдання дослідження способів життя і моделей виживання в умовах війни, революцій, терору, голоду та інших екстремальних періодів.

Дослідження повсякденного життя відзначається широким спектром підходів через багатовимірність цього явища. Соціологи, філософи, антропологи, етнологи, лінгвісти, культурологи та психологи користуються власним набором інструментів для аналізу різних аспектів цього явища. Якщо етнографія фокусується на матеріальних та побутових аспектах, антропологія більше спрямована на внутрішні рефлексії щодо життєвих проблем. Осмислення ментальних мікропроцесів в історичному контексті стає формою історизації

колективного підсвідомого.

Антрополог, на відміну від етнографа, спрямований на «розглядання в подробицях», а не просто деталей. Це дозволяє типізувати окремі явища та зафіксувати в них зміст певних процесів та духу епохи.

Міждисциплінарні підходи допомагають розкрити поняття культури в його різноманітних проявах. Культура виявляється в мовленні, поведінці, побуті, святкуваннях та обрядових традиціях, спілкуванні, споживанні, читанні, готуванні їжі, переживанні трагічних подій, політичній культурі та іншому. Ці культурні практики утворюють складне мозаїчне полотно щоденного життя поруч з елітарними культурними явищами. Історики повсякденності вивчають, як людина чи мікрогрупа не лише стають об'єктами культурного впливу, але й активно формують культурні образи та ідеї. Вони розглядають, як ці образи інтегруються в певний культурний простір [52, с. 92].

Антропология повсякденності розкриває взаємозв'язок між предметами побуту та людиною. І. Ільїн визначає, що людина співіснує з речами, не лише використовуючи їх для своїх потреб, але й творячи, вдосконалюючи та уособлюючи себе в них. Г. Кнабе вказує на двоїсту природу речей: вони можуть мати утилітарну функцію, задовольняючи практичні потреби, або виражати культурні, ідеологічні та етнічні аспекти, ставши символами та знаками. Г. Кнабе використовує теорії семіотики культури та історії, запропоновані М. Бахтіном, де Соссюром, Р. Якобсоном, для аналізу семіотики повсякденного життя. Зокрема, він стверджує, що дослідження культурно-історичного розвитку повинно зосереджуватися на внутрішньому світі та емоційно-психічному стані людини. Цей підхід відображається у включенні знаків (вчинків, предметів) у текстове полотно, що робить їх послідовними й осмисленими [41].

Мова виступає ключовим елементом у антропології повсякденності, вона не лише інструмент спілкування, а й об'єднує різні сфери життя та впливає на соціалізацію особистості. Цей соціальний світ існує у мові, формується та втілюється в ній. Наприклад, мова, використана в повсякденному житті, визначає не лише сенс та значення об'єктів, а й установлює порядок, за яким сприймаємо

світ та взаємодіємо один з одним.

Застосування герменевтичних методів до текстового формату мови в історичному контексті дозволяє розкрити сакральний зміст та символіку. За словами М. Бахтіна, «поняття про минуле, яке народжується у діалозі минулих епох, завжди зазнає трансформацій у процесі подальшого розвитку цього діалогу» [20, с. 51].

У підсумку, різні методологічні концепції щодо розуміння історії повсякденності, які включають реконструкцію ментального макроконтексту подій та застосування мікроісторичного аналізу, вказують на необхідність розглядати «символіку повсякденного життя» для розуміння соціопсихологічних змін.

Предмет історії повсякденності, як вбачають представники різних наукових напрямів, суттєво розходиться. Наприклад, етнологи досліджують традиційні форми особистого та колективного існування, тоді як у соціології обговорюються описові характеристики «звичайного щоденного життя».

Лінія відмежування між традиційними та сучасними підходами до вивчення повсякденності виставляється на межі між рутинним та випадковим, установленими діями та намаганням зробити щось незвичайне. Полягаючи у центрі уваги, історики повсякденності досліджують життєві проблеми та їхні осмислення минулими поколіннями, що допомагає зрозуміти колективне свідоме та його еволюцію.

Історичні дослідження повсякденного життя відрізняються від культурологічних та етнологічних робіт, спрямованих на більшу часову та географічну локалізацію. Вони фокусуються на глибокому аналізі життєвих історій різних соціальних когорт, включаючи різний вік, професійну приналежність, стать та інші параметри. Ці дослідження вивчають мережу взаємодій між людьми у приватному, домашньому, виробничому та суспільному житті. Наприклад, відмінності у сприйнятті правил і законів індивідуальними особами та їхні реакції на ці правила [27].

Це включає в себе не лише побутову сферу, але й промисловість, де

досліджуються фактори мотивації у праці, умови праці, а також міжособистісні взаємини, включаючи конфлікти. Важливою частиною є дослідження гендерних питань, відносин у сім'ї та конфліктів між поколіннями.

Також окремою галуззю вивчення історії повсякденного життя є дослідження девіантної поведінки окремих осіб у суспільстві, їхні мотивації та зв'язки в кримінальному середовищі. Ця галузь досліджень стикається з широким спектром питань, що вимагають міждисциплінарних підходів та застосування різноманітних методів для розуміння людей з їхніми думками, почуттями, мріями та оцінками навколишньої реальності.

Періоди переходу, революції та війни перетворюють суспільство на періоди нестабільності та форс-мажорних обставин. Війна змінює звичайний ритм життя, порушує соціальні зв'язки, переорієнтовує цінності та акцентує увагу на збереженні життя. Навіть у віддалених від фронту місцях військовий стан відчувається напруженим пульсом протистояння з ворогом, що впливає на всі аспекти життя [30].

Тим, хто вивчає повсякденність через призму реакцій людей на «нештатні» ситуації та способи їх подолання, війни, особливо масштабні, дають повний обсяг явищ та процесів у всіх аспектах життєдіяльності та викликають відповідні реакції. У період тривалої війни, особливо виділяються форми морально-психологічних настанов різних соціальних груп, таких як регулярна армія, партизани, учасники підпілля, евакуйовані, військовополонені, «остарбайтери» та інші. Ці зміни особливо помітні в умовах закритих груп, таких як тюрми, табори, гетто, а також у збройних формуваннях.

Основна увага розділяється на дві важливі області: фізичні аспекти, де важливо балансування між життям і смертю та пошук стратегій виживання, і психологічні стани, що реформують поведінку тих, хто має військовий досвід незалежно від того, де вони перебували: у рядовій армії або нерегулярних підрозділах. Війна створює специфічне явище колаборації, мотиви якої стають об'єктом окремого дослідження [49].

Під час війни домінує почуття страху. Цей страх переповнює

невпевненість, підсилює свідомість про непевність життєздатності. Перспектива зникнення, як загублена точка в пустоті, робить всі людські зв'язки значущими лише в моменті. Існування стає постійним відчуттям страху. К. Ясперс, автор цих слів, розмірковує, як воююча держава звикатиме до смерті: «Умирати – це процес, який можна пояснити лише філософськи. Це навчає привчатися до страху і страждань у безумовній вірі та любові» [64].

В період збройних конфліктів, навіть у суспільствах, де превалює атеїзм, спостерігається підвищення релігійності та містицизму. Люди прагнуть зрозуміти, за які «гріхи» вони страждають, зокрема, за словами С. Франка, «в моральній свідомості» будь-який гріх у кінцевому рахунку сприймається як колективний. Тобто, той, хто допоміг зародженню гріховного мислення у когось іншого, також відчуває відповідальність за це. Поняття провини, суду та покарання спотворюють релігійну свідомість, коли вони асоціюються з зовнішньою відповідальністю перед іншими інстанціями. Проте ці поняття є виправданими, оскільки вони є внутрішньою частиною самосвідомості [55, с. 47].

Друга світова війна актуалізувала проблему віктимності. Поведінка різних соціальних груп, які були об'єктом терору, потребує ретельного аналізу, враховуючи різні фактори: військово-політичні, економічні, соціальні, етноконфесійні, морально-психологічні, ментальні. Різні категорії учасників війни, такі як заручники цивільного населення, військові політпрацівники, партійно-радянський актив, євреї, цигани, червоні партизани й підпільники, українські націоналісти й повстанці, примусові робітники, військовополонені, вчиняли різні дії залежно від обставин та власних уподобань. Важливим є також способи реагування владних структур та інституцій на наслідки дій, які зазнали жертви війни.

Воєнна ситуація наповнена екстремальними ситуаціями, де риси характеру та здібності особистості розкриваються на максимум. У літературі, філософських працях і кіно відображаються різні життєві сценарії, що об'єднуються терміном «порубіжна ситуація». Війна створює безмежні

можливості для вивчення мотивації та почуттів людини в надзвичайних умовах.

У вивченні подій воєнного часу важливо використовувати військово-антропологічні підходи. Методи дослідження повинні охоплювати чотири групи орієнтирів і інструментарій, що допоможе зрозуміти широкий спектр аспектів воєнного періоду [32].

Теоретико-методологічний напрям військово-антропологічних досліджень передбачає ряд ключових аспектів. Серед них – обґрунтування війни як окремої галузі в історичних дослідженнях, розробка системного аналізу війни в історико-антропологічному контексті, та виявлення специфіки різних видів війн з погляду історичної антропології. Джерелознавчо-методичний напрям охоплює визначення джерел для військово-історичної антропології, розробку та застосування різних методик для вивчення антропології війни на прикладі світових та місцевих конфліктів, і використання різних методів і матеріалів для збору і аналізу інформації про історичних учасників воєн з традиційних джерел.

Конкретно-історична група підходів та методів включає в себе різні історичні методи: від історико-генетичних та історико-типологічних до історико-порівняльних і системних. Важливим є використання джерелознавчих методик для перевірки та обробки джерельної інформації.

Нарешті, використання міждисциплінарних підходів у військово-антропологічних дослідженнях є ключовим аспектом. За словами О. Сенявської, вивчення історично-психологічних питань можна ефективно доповнювати методологічними принципами і інструментами, розробленими в суміжних гуманітарних науках, зокрема в психології та соціології [17].

На перший погляд, теоретична атрибутика, яку ми представили, переважно описує широкі сегменти історії та має обмежене відношення до повсякденності. Однак, коли ми звертаємося до антропологічного підходу в дослідженні феномену війни, стає ясно, що це дає можливість виявити й описати усілякі реакції, емоції, мотивації та життєві моделі в умовах воєнного конфлікту, які суттєво відрізняються від мирних часів. Особлива увага приділяється джерельному забезпеченню досліджень у галузі військової повсякденності.

Якщо науковець ставить собі завдання досліджувати цей аспект, йому необхідно розглядати не лише звичайний побут, а й щоденну поведінку та усвідомлені дії людей в умовах війни.

Для історика, який цікавиться повсякденним життям, важливий вибір джерел. Офіційні документи (наприклад, партійні матеріали, звіти опергруп НКВС щодо настроїв у суспільстві, інформація від Головпуру РСЧА) не можуть відповісти на всі питання, оскільки дають лише часткове уявлення про те, що відбувалося під час війни. Мемуари, щоденники та листування теж мають свої обмеження: вони фокусуються на певних аспектах життя того часу та розповідають про людину у конкретних обставинах, розкриваючи те, що робить її повсякдення відмінним від інших у тих же самих умовах [13].

Важливим джерелом для істориків ХХ століття є свідчення ще живих осіб, що дає можливість «задати минулому питання» через усну історію. Це популярний напрямок у соціально-гуманітарних дослідженнях, який зосереджений на суб'єктивному досвіді окремих осіб. Основний метод цього напряму – різновиди інтерв'ю (нарративні, напівструктуровані, біографічні, лейтмотивовані тощо). Особливо цікаві біографічні історії учасників збройних формувань, свідків та жертв військових конфліктів, які допомагають зрозуміти проблеми людини на війні з її персональної перспективи.

Новаторство нарративних джерел полягає в наданні значення голосу «маленькій людині» і віддачі пріоритету особистому баченню історії від учасників подій минулого. Ряд публікацій, які звертаються до історії повсякденності України у ХХ столітті, починаються з аналізу робіт американських учених-істориків з Чиказького університету, які активно досліджують історію СРСР того періоду [21].

Аналіз історіографії історії повсякденності починають з зарубіжних наукових досліджень, які необтяжені ідеологічними впливами та дозволяють працювати вільно над методологічними аспектами та реагувати на нові течії у світовій історіографії.

Історіографія історії повсякденності в науці відноситься до проблемної

історіографії, оскільки фокусується на всебічному вивченні звичайного, щоденного життя народу. Ш. Фіцпатрік, наприклад, у своїй монографії пояснює: «Ця книга присвячена життю радянських міст у часи розквіту сталінізму. Вона описує переповнені кімнати-комуналки, залишених без утримання жінок і чоловіків, які ухилялися від аліментів, нестачу продуктів і одягу, безкінечні черги. Розповідає про страждання народу через такі умови і як на це реагував уряд. Про тяганини бюрократії, що перетворювали повсякденне життя в кошмар, про способи, якими люди намагалися уникнути цього, зокрема, за допомогою вищого керівництва та системи особистих зв'язків, відомої як «блат»...» [39].

Значення робіт іноземних вчених з історії повсякденності радянських людей більше стосується формування сучасної методології історичної науки, ніж конкретних історичних досліджень. Вони слугують прикладом використання нових методик у історії.

Історіографію історії повсякденності можна розділити так:

- По-перше, це роботи іноземних учених (як методологічні, так і конкретно-історичні), що досліджують історію повсякденного життя.

- По-друге, це роботи українських істориків, які останнім часом лише розпочали практичне застосування ідеї історії повсякденності на матеріалі української історії ХХ століття.

1.2 Повсякденне життя в роки Першої світової війни

Під час Першої світової війни повсякденне життя цивільного населення стало предметом значного наукового інтересу. Ця війна перевіряла всю суспільну систему і веде до перегляду способу життя усієї громади, впливаючи на кожного окремого громадянина. Вона постала нові проблеми, актуалізувала старі і виразно показала слабкі моменти суспільного існування. Свідчення сучасників через розкриття деталей повсякденності дозволяють розглянути спосіб життя українського суспільства під час війни та зміни у настроях людей і

загальній свідомості [48].

Цікаво, що період війни у свідченнях часто пропускається або згадується мимохідь. Це може бути пояснено тим, що наступні події та стреси від революційних змін були настільки великими, що перекрили враження від часів війни. Крім того, як це часто буває в кризові періоди, реальність була міфологізована навіть під час війни. У мемуарах, які видавалися в Радянському Союзі, події Першої світової війни трактувалися відповідно до радянської ідеології. Наприклад, мемуари Г. Григор'єва, який писав у 60-і роки, був репресований у 30-ті роки і відбував покарання в таборі. Незважаючи на щирість автора, його твір, написаний під час політичної відлиги, мусив відповідати радянській ідеології. Так само, в спогадах С. Тюрки про письменника Ю. Яновського, описуючи шкільні роки під час війни, він додає, що «ми тоді ще нічого не знали про класову боротьбу і роль партії більшовиків-ленінців» [15].

Початок війни відзначився винятковим згуртуванням суспільства, незалежно від соціальних чи національних відмінностей, а навіть політичних переконань. Помітною стала загальна лояльність значної частини інтелігенції до уряду. Більшість мешканців міст виявляли піднесеність, відчуття громадського обов'язку, бажання бути єдиною цілісною єдністю з державою та її монархом, а також готовність до самопожертви. Проводилися «патріотичні дні». Наприклад, Ніна Василенко, дочка українського громадського діяча К. Василенка, згадує, що під час так званого «дня білої квітки» в Києві жінки та дівчата у сірих сукнях та білих фартухах з червоними хрестами на грудях продавали прапорці та штучні ромашки на підтримку сімей мобілізованих та поранених [31].

Здається, що представники освічених верств населення стали своєрідними підтримувачами громадської думки та патріотичного піднесення. Добровільний вступ до армії стало питанням гідності. Після початку війни населення країни різко розділилося на тих, хто був мобілізований до армії, та цивільне населення. Часткова мобілізація була оголошена 16 липня 1914 року, а загальна – 17 липня 1914 року. Преса відзначала успішність мобілізації, зазначаючи, що у Києві вона

була проведена достроково, на два дні раніше, ніж планувалося [61].

Для молодих людей, переважно студентів та учнів, війна стала можливістю виявити свій героїзм, показати свої найкращі особисті якості, здобути славу, отримати визнання громадськості та відчутти позбавлення від нудьги. Під враженням романтичних ідеалів діти та підлітки вирушали на фронт. Газети розповідали про втікачів. Більшість з них були учнями шкіл середньої освіти, але також серед них було багато дітей селян. Частково це можна пояснити активною патріотичною кампанією, що широко використовувалася засобами масової інформації, яка висувала ідею воєнної героїки. Оповіді про подвиги російської армії та світлини героїв постійно публікувались в періодиці. Деяким утікачам вдавалося потрапити до окопів, де вони надавали підтримку солдатам, передаючи їм патрони. Вони були евакуйовані «за місцем проживання», хоча багато з них сподівалися повернутися до свого військового підрозділу, отримавши на це згоду від батьків.

Патріотичний настрій, особливо серед верхнього та середнього класів, був частково обумовлений пануючими суспільними стереотипами щодо громадянського обов'язку, хоча багатьом було потрібно шукати способи уникнути мобілізації або отримати якісь пільги, щоб полегшити умови військової служби. У листі до лікарки О. Требінської, датованому 8 лютого 1915 року, невідома особа підписана як «Василь» просить допомогти йому увійти до школи прапорщиків, заявляючи, що це його єдиний «шанс відсунути смерть на кілька місяців». Заявники також шукали можливості отримати допомогу від лікарів чи військових для вступу до школи прапорщиків. Це свідчить про те, що прийом до школи прапорщиків передбачав певний рівень освіти. У газетах були оголошення про курси підготовки до школи прапорщиків для вільнонайманих II розряду, іноді з додатковою вказівкою, що «клопоти та довідки беруть на себе» [63].

Сільське населення виявило досить негативну реакцію на призов чоловіків до армії відразу ж з початку. У листі до О. Требінської від 19 липня 1914 року К. Василенко описує сцени, що розгорталися під час мобілізації в Києві: «Навколо

Політехнікуму селянські вози, сільські жінки, плачучи, кидали дітей, мовляв, якщо візьмете батька-годувальника, то візьміть і дитину». Подібні сцени описує також Г. Григор'єв. Турботи про майбутнє посилювалися серед селян, оскільки ранній призов призвів до того, що не встигли зібрати урожай зернових.

У свідомості суспільства панувало переконання, що ця війна буде короткою (очікували кілька місяців) і беззаперечною перемогою. Однак подальший розвиток подій значно підтопив оптимізм населення та сподівання на швидке завершення конфлікту. Починаючи з осені 1915 року, преса відображала або розповсюджувала серед громадян настрої, що війна є покаранням за гріхи і ще не настав час для миру, оскільки «у світі занадто багато неправди, і люди ще не забули своїх гріхів». Газети того часу, як офіційні, так і бульварні, надавали уявлення про реальність життя цивільного населення під час війни, і ці видання впливали на громадську думку [53, с. 112].

Цікаво, що на початку війни різні політичні сили в друкованих виданнях виявляли дивовижну подібність у своєму ставленні до подій. Проте ця «внутрішня гармонія» стала руйнуватися після поразки російських військ у 1915 році. У Думі почалися розбіжності між фракціями, відбувалися розрахунки, хто із героїв належить до правих чи лівих фракцій. Урешті-решт, люди привчилися до війни, вони втомилася реагувати на як погані, так і хороші новини з фронту, війна стала неодмінною частиною їхнього повсякдення.

Газети почали регулярно публікувати оголошення щодо пошуку тих, хто уникає призову до військової служби. Військово-окружний суд знайшов цікавий спосіб ухилення від призову. Деякі особи вигадували антиурядову політичну діяльність, щоб потрапити під слідство, а пізніше бути висланими під нагляд поліції. Коли це стало відомо, військовий суд вимушений був переглянути попередні політичні справи. Збільшувалась кількість службових злочинів, пов'язаних із бажанням уникнути військових обов'язків, що ставало все більш поширеним у суспільстві. Невеликі службовці, адміністратори намагалися заробити гроші на хабарях, прагнучи фальсифікувати документи та підробляти підписи. Восени 1916 року було розглянуто кілька таких справ військово-

окружним судом. Наприклад, Ф. Кирницький, діловод управління елисаветградського повітового військового начальника, за 120 рублів склав підроблений документ на ім'я П. Лопаті, де він сам підписався як діловод та підробив підпис начальника. Обох відправили до виправних арештантських відділень, Ф. Кирницького на 3 роки і 4 місяці, П. Лопату на 2 роки і 9 місяців [59].

Інший випадок стосувався 18-річного писаря канцелярії Всеросійського земсоюзу, який намагався винагородити селян за їхню неочікувану участь у війні. Він, назвавшись помічником начальника кадрів нижніх чинів та військовополонених, у січні 1916 року у Херсонській губернії «наймав» селян на роботу в окопах за невеликі хабарі, обіцяючи звільнити їх від призову.

Поява поранених стало новим полем діяльності для цивільного населення та виявом суспільного настрою. Багато жінок з високого суспільства приєдналися до роботи в Червоному Хресті та шили білизну для поранених. Ця праця дозволила їм відчувати свою важливість для держави, особливо в провінціях, де дружини священників, лікарів, агрономів почувалися зайвими без корисної діяльності. Наприклад, у листі з Чернігівської губернії від 1914 року дівчина запропонувала створити лазарет для поранених, в якому вона та її родина могли б брати участь, знаючи про нестачу місць у їхньому селі. Вона також поділилася власними переживаннями відносно війни в провінції, де нечасто передавали новини: «...Так мало про війну говорять, що інколи про неї забуваєш, а інколи так тяжко, що не кожного дня надходять звістки, здається, напевно щось трапилось, а ми сидимо і не знаємо» [42].

Жінки з менш заможних сімей, чиї чоловіки були призвані до війська, змушені були працювати, щоб утримувати сім'ю. Вони також, за плату, працювали у лазаретах та майстернях для виготовлення речей для солдатів. Міста організовували допомогу для дружин призваних. Наприклад, Київська міська Дума у 1915 році витратила понад 21 тисячу рублів на допомогу дружинам призваних. Крім того, жінки займались шиттям білизни, шинелей та

інших речей для солдатів вдома.

У жовтні 1916 року міністр шляхів сполучення наказав приймати жінок на різні посади, що було відповіддю на реальні потреби суспільства. Таке рішення було настільки несподіваним, що газети відреагували на це фейлетонами. Наприклад, коли вперше на вулиці Вінниці з'явилась жінка-візник, дружина мобілізованого солдата, місцева влада її затримала і не дозволила працювати [38].

З моменту початку війни офіційна пропаганда активно створювала негативне уявлення про німецький народ як про ворога. У виданнях детально описувалося складне становище російських громадян, які опинилися за кордоном (приблизно 45 тисяч осіб, в основному в Німеччині та Австрії). Ця пропаганда забула про раніше позитивне ставлення до німецької культури, як символу Гете та Канта.

Пошук внутрішнього ворога став одним із способів згуртувати суспільство, особливо зважаючи на те, що євреї, часто виступаючи як призначені на цю роль у Росії, виявили повну відданість урядові та закликали до «братерства і єдності». 17 липня було скасовано «Положення про обмеження участі євреїв в акціонерних компаніях та умови їхньої власності на нерухоме майно». Петроградський електротехнічний інститут став першим у прийнятті нехристиян, які були учасниками війни або мали її дітей. Коли Микола II відвідав Київ у січні 1915 року, єврейська громада міста зібрала 100 тисяч рублів пожертв на потреби війни. Таку ж суму виділило київське купецьке товариство [35].

Антинімецькі настрої в суспільстві були спровоковані політикою уряду та офіційною пропагандою. Це виражалось в низці владних розпоряджень та постанов, наприклад, обов'язкова постанова генерал-губернатора Трепова від 28.07.1914 року, яка зобов'язувала власників будинків, готелів, орендарів кімнат та подвір'їв надати інформацію про німецьких та австро-угорських громадян, які живуть у них. Наймачі мали повідомити власників чи управителів протягом двох днів після оголошення постанови. Невиконання цієї постанови загрожувало

тюремним ув'язненням до трьох місяців або штрафом до 3000 рублів.

Земельні банки на півдні Росії отримали вказівки від міністра фінансів представити детальні списки клієнтів, які були австрійськими або німецькими громадянами, а також тих, у кого були німецькі прізвища. Ці останні, як виявилось, переважно були російськими громадянами і православного віросповідання.

У подіях України відбивалися події, що відбувалися в столиці імперії. Після перейменування Петербурга на Петроград, губернатор Києва М. Суковкін звернувся до повітових земських управлінь щодо надання інформації про наявність німецьких назв в губернії та запропонував ідеї щодо їх перейменування [60].

По всій країні проводились лекції і публікувались брошури з пропагандою щодо економічного піднесення німців. Більше того, навіть німецька література та філософія, які раніше були популярні серед інтелігенції, тепер зазнавали критики за те, що вони призводили до втрати віри в диво серед нашої інтелігенції. У Києві «Киевлянин» описав такі реалії: «Розпущено кафе Рейтара, німецькі назви *Берлін, Відень, Дрезден, Німеччина* зникли з вивісок, німецькі книжки видалено з вітрин. Німецькі громадяни просили про надання російського громадянства, а російські німці змінювали свої прізвища (наприклад, Шварц на Чернова, Шмидт на Кузнецова)». За таких обставин батько відомого українського мовознавця Ю. Шевельова – Шнейдер Володимир Карлович, німець за походженням, змінив своє німецьке ім'я та прізвище на Шевельов Володимир Юрійович, оскільки прагнув показати свою приналежність до російської культури. Він отримав дозвіл на цю зміну, а нове прізвище обрав таким, щоб воно починалося на «Ш», так само як і попереднє, яке вказувало на власника білизни для всієї родини. Новий паспорт із новим ім'ям Володимира Шевельова отримав на початку 1916 року, коли йому було присвоєно звання генерал-майора [56].

23 жовтня 1914 року відбулося засідання Російської експортної палати щодо звільнення російського імпорту та експорту від німецького посередництва.

Почалися пошуки внутрішніх резервів, зокрема збирання інформації про потребу в німецьких товарах, без яких не обходилася російська промисловість. Навіть дитячі іграшки переважно були німецького виробництва, і коли їх забрали з магазинів, Кустарний музей у Москві створив іноземні зразки, щоб місцеві майстри виготовляли іграшки на їх зразок.

У газеті «Києвлянин» 13 листопада 1914 року з'явився заклик від Московського купецького товариства до бойкоту німецьких товарів і посередників з метою підірвати економічну силу противника та оживити власну промисловість. Там же було опубліковано звернення київського купця І. Дембіцького до колег з закликом відмовитися від німецького товару та сприяти власному виробництву.

Помітним на тлі антинімецьких настроїв, що активно підштовхувалися, було привітне та толерантне ставлення до австрійців, серед яких було чимало слов'ян. Ніна Василенко згадувала, що коли вулицями Києва проводили полонених австрійців, вони викликали співчуття, особливо у ліберальної інтелігенції. Люди виносили теплі речі та кошики з їжею.

В одному зі своїх спогадів про співачку Соломію Крушельницьку композитор А. Кос-Анатольський поділився цікавим фактом з життя своєї родини, що свідчило про стосунки між українською інтелігенцією обох сторін кордону. Його батько, лікар за фахом, був мобілізований до австрійської армії, а сім'я залишилася в місті Коломиї. У ході війни батько надіслав листа своїй родині через полоненого солдата, який пізніше опинився у полоні в Росії. Солдат українського походження, який розмовляв мовою над Дніпром, знайшов листа та відніс його за адресою. Мати віддячила йому надзвичайним подарунком – двотомником «Кобзаря». Здавалося, що цей солдат, Нечаєвський, відчув себе зобов'язаним і у 1915 році вдалося передати ще один лист, який було відіслано з Італії через посередництво самої Соломії Крушельницької. Насправді ж взаємовідносини представників освічених верств Російської імперії з інтелігенцією на західних територіях були трохи настороженими [43].

Заборона продажу алкогольних напоїв значно змінила життя населення

України та суспільну свідомість. Винні крамниці та лавки зачинились одразу після моменту мобілізації. Спочатку планувалося обмежити заборону на період мобілізації, проте Микола II вирішив продовжити її на весь період війни згідно з гарячою підтримкою заходів у суспільстві. Це призвело до відмови від продажу горілчаних виробів, вина та пива назавжди. Міські та земські влади прийняли відповідні постанови, відображені у листопаді 1914 року.

Спогади сільських священиків, що спостерігали за побутом своїх парафіян, вказують на кілька змін. У початковому етапі, коли горілчані вироби були заборонені, зазначалося полегшення у праці під впливом цієї зміни. Але з часом з'явилися інші тенденції. Однією з них стала зміна обрядовості, наприклад, пошук кумів на хрестини став складнішим, а проведення весілля без горілки не викликало такого інтересу серед гостей. Смерть також приймалася інакше, без традиційного ужину на похоронах, що перейшло у рівень співчуття. На додаток, під впливом антиалкогольної кампанії поширилося захоплення картковими та іншими азартними іграми, оскільки були обмежені розваги.

З початку війни поступово заборонялося вільне продаж медичних спиртових тинктур у аптеках, а потім вводився строгий контроль за реалізацією спирту через ці заклади. Лише за рецептами лікарів аптеки мали право продавати спирт і надсилати до лікарської комісії всі рецепти для здобуття дозволу на продаж. Ця заборона ставила в складне становище тих, хто користувався спиртом у професійних цілях.

Для забезпечення потреб хімічної, технічної, фармацевтичної та інших галузей, у яких спирт був важливим компонентом, міністерство фінансів дозволило використовувати його з казенних винних складів за фіксованими цінами за умови наявності відповідного свідоцтва.

У 1916 році імператор встановив нові правила щодо заборони продажу спирту, хлібного вина та горілчаних виробів, відмінивши обмеження на легкі вина, якщо вони вироблялися під контролем військової влади. Також почали продаж легких виноградних вин, але виключили вина з додаванням цукру з продажу. Спочатку закон про це був прийнятий у 1914 році, але через запаси

таких вин у виробників він не ввели в дію [47].

Після року війни суспільні настрої кардинально змінилися, загальна радість зникла. Люди почали стурбовано ставитися до проблеми алкоголізму. На Пироговському з'їзді лікарів у 1916 році обговорювали цю проблему, вважаючи, що відсутність цікавого дозвілля для народу може призвести до збільшення споживання алкоголю, оскільки тверезість була нав'язана. Ці думки відображалися і в літературі, де автори висловлювали свої турботи щодо відсутності «казенки», що є символом споживання алкоголю, та її впливу на психологію людей.

У звіті «Текущий День» висловлено думку, що повне відмовлення від споживання алкоголю є непрактичним. Автор стверджує, що країни, де виноградне вино є повсякденним напоєм, не мають проблем з поширенням міцних спиртних напоїв, оскільки така культура вживання не сприяє пияцтву. Щодо турбот з продажу підфарбованого паленим цукром спирту під видом вина, автор вважає, що необхідно встановити контроль замість провокування населення до споживання шкідливих напоїв. Також він зазначає, що виноробство має велике економічне значення для багатьох регіонів так само, як і хліборобство.

Але на тлі цього розвивається чорний ринок алкоголю. Серед менш заможного населення, яке не має можливості придбати горілку за високими цінами, зростає кількість отруєнь палітурою, денатуратом та іншими отруйними речовинами. Це поширюється через поширену помилкову думку, що палітуру можна вживати, обробивши її крізь шматок хліба, або очистивши лак через сіль, а денатурат – через додавання цибулини. Це призводить до багатьох випадків втрати свідомості та отруєнь, що потребують швидкої медичної допомоги. Деякі заклади, замість алкоголю, почали продавати бутерброди з дріжджами, що спричиняло сп'яніння через бродіння дріжджів в шлунку, та цей продукт став популярним.

Збільшення податків на дріжджі, спрямоване на запобігання самогоноварінню, погіршило матеріальне становище тих, хто випікає хліб вдома,

особливо в провінціях.

Внаслідок антиалкогольної кампанії зросла кількість курців тютюну та вживання кокаїну, особливо серед студентської молоді та в артистичному середовищі. Кокаїн поширився у театрах, ресторанах, чайних будиночках тощо, і його вживали навіть серед «золотої молоді». У Києві виявили клуб кокаїністів у кав'ярні, який передусім відвідували студенти. Це стало відомо, коли один із них знепритомнів, і його довелося викликати швидку допомогу. Кокаїн офіційно був заборонений до продажу, але його підтікали у дрібних аптеках, і витрати на цей наркотик сягали 10-15 рублів на день [33].

Навіть коли офіційні джерела, підводячи підсумки першого півріччя війни, стверджували, що «економічне життя не застоювалося, а продовжувалося розвиватися, і особисте життя не було обмеженим», насправді в економіці, спрямованій на воєнні потреби, відбулися значні зміни, які з часом мали серйозний вплив на повсякденне життя. На початку війни ціни спадали нижче середнього рівня попередніх років, оскільки багато товарів, які зазвичай експортувалися, залишилися в країні. Але з листопада 1914 року ціни, включаючи товари для експорту, почали зростати, а з грудня 1914 року ціни на продукти харчування, паливо та проїзд різко збільшилися. Зимою 1915 року виникла потреба захищати інтереси споживачів у зв'язку з підвищенням цін, що призвело до таких заходів, як контроль цін місцевих управлінь та продаж певних товарів населенню за встановленими цінами. У Києві такси на продукти першої необхідності було введено з 23 січня 1915 року.

При постійному збільшенні ринкових цін на різні продукти, процес формування цін справляв певне занепокоєння не лише у звичайних споживачів, які дивувалися, чому, наприклад, варення, зварене влітку, раптом зимою стало дорожче. Навіть економісти мали складнощі розібратися, чому борошно коштувало найбільше в містах, де зерно було найдешевше. В цінотворчому механізмі важко було виявити систему.

З кінця 1915 року декілька міст стали відчувати нестачу м'яса. Цю проблему поглиблювала нестача спеціально обладнаних холодильників для

зберігання м'яса. Наприклад, у Київській думі виник скандал через псування м'ясних продуктів. У Житомирі повідомили про м'ясну кризу, і міська рада запропонувала встановити три безм'ясні дні на тиждень та ввести систему обміну продуктів по картах. При недостачі продуктів харчування державні та місцеві органи приймали заходи для пом'якшення цього дефіциту [62].

Сформована в Петрограді в січні 1916 року «Особлива комісія», яка об'єднала представників законодавчих та громадських установ, висловила нараді з продовольчого питання підтримку встановлення триденних безм'ясних днів по всій Імперії. У ці дні бойні закривалися, м'ясо не продавалося в магазинах, ресторанах та інших закладах. Таким чином, влада намагалася зменшити споживання м'яса та зберегти поголів'я худоби. Але це не принесло очікуваних результатів: ціни на м'ясо зросли удвічі, у м'ясні дні забирали на забій більше худоби, а нереалізовані залишки зберігалися і продавалися несвіжими. Після обмеження продажу м'яса зросло споживання яєць, сиру, масла, риби, картоплі, що також призвело до значного підвищення їх цін. На кінець 1916 року в урядових колах виникло обговорення щодо пом'якшення вищезгаданого закону.

У цей час спостерігається погіршення якості продуктів харчування. Наприклад, з Чернігова повідомляють про додавання зайвої кількості кісток до м'яса, втрату ваги у булках та водянистість у хлібі. В Полтаві та Старокостянтиніві також помітили погіршення якості сортів хліба, а також перемаркування борошна (продаж більш низького сорту за вищим). Миргород і Ромни підтверджують це і вказують на бездіяльність міської влади щодо цього. Також були випадки, коли торговці на базарах намагалися продати дохлу птицю. В Одесі власника кондитерської було притягнуто до відповідальності за виготовлення та продаж низької якості хліба за скаргою покупця-полковника. Практика додавання різноманітних домішок до борошна для випікання хліба стала поширеною в усіх містах та містечках країни.

Було помічено, що на базарах з'являлася неякісна жовта цукрова ганжа та денатурат. У ряді міст спостерігався брак цукру, особливо в Одесі, де літнього 1916 року стояли довгі черги за цим продуктом. Газети навіть почали

публікувати адреси магазинів, де його можна було придбати. Через ажіотаж дехто намагався купити цукор кілька разів. Міська влада вирішила з 1 серпня 1916 року ввести продуктові карти на цукор: кожна особа мала право на 2 фунти цукру. Проте влада вирішила вилучити зайвий талон за серпень, що викликало проблеми у студентів та курсисток, які займалися складанням карток. Згодом, з 1 лютого 1917 року, планувалося змінити картки на цукор через часті підробки. Нові картки мали бути друковані літографією і захищені штемпелями та підписами [58].

Унаслідок відсутності цукру, фруктових сиропів та зростання вартості льоду, заклади, де продають содову і зельтерську воду, а також буфети зазнали збитків, оскільки не могли працювати так, як зазвичай. Перед Великоднем 1916 року в ряді міст виникла проблема з дріжджами, які необхідні для випікання пасок. В Одесі черги за дріжджами були такими великими, що поліцейські мушили контролювати порядок і обмежувати кількість, яку можна було купити – по 1/4 фунта для кожного покупця. Хоча підвищення ціни на дріжджі було заборонено, люди, купивши їх за 1 рубль 20 копійок за фунт, моментально перепродавали їх за 2 рублі за фунт. 7 квітня 1916 року в одній з газет було викликано до відмови від святкового столу перед Великоднем, щоб протистояти спекуляції, яка призвела до різкого підвищення цін. Автор цієї публікації пропонував передати збережені кошти на потреби військовополонених чи дітей біженців або ж на харчувальні пункти, але не спекулянтам. Це викликало коментарі, що у наш час люди схильні до надмірного розкішного столу навіть у трудні часи, коли доводиться відмовлятися від найнеобхідніших речей. У грудні 1916 року було введено заборону випікання пиріжків, тістечок і тортів, оскільки вони розглядалися як неоправдана розкіш, недоступна більшості, особливо з урахуванням того, що одне тістечко коштувало 15 копійок.

Взагалі, можна зафіксувати зміни в харчуванні, де каші та картопля замінили м'ясо, і спостерігалось зменшення споживання цукру на душу населення (від 21 золотника до 18 або навіть до 3 золотників) [34].

У липні 1915 року у п'яти губерніях Південно-Західного краю, що

охоплювали 44 міста за анкетними даними, відчувався дефіцит палива. Зокрема, в 27 містах не вистачало вугілля, в 21 – дров, в 19 – гасу, особливо це стосувалося Київської, Подільської та Волинської губерній. У Житомирі майже всім мешканцям міста довелося стикнутися з відсутністю палива. Ціни на дрова у приватній торгівлі сягали 65 копійок за пуд. Місцева влада не зуміла забезпечити дровами, хоча це питання було вже підняте у 1915 році. Житомир просив виділити ділянки для заготівлі деревини, але дозвіл на це отримав затримкою близько півроку. У сусідніх повітах дрова вже були закуплені для установ, що працювали на потреби оборони. Поки у місті були запаси гасу, його розподіляли за ордерами управи, але коли запаси закінчилися, місто занурювалося у темряву. Мешканці використовували свічки, лампади та вазелінове масло. Рідко вдавалося дістати гас, а його ціна досягала 1 рубля за фунт. Коли прибувала цистерна з гасом, люди вступали в чергу перед міськими складами ще з ночі.

Місцеві влади намагалися організувати постачання населення паливом. Через центральний міський склад дров продавали за фіксованою ціною, недорожче, ніж на приватних складах, де вони коштували від 1 рубля 20 копійок до 1 рубля 60 копійок за пуд. Однак для звичайних людей отримання цих дров перетворювалося на справжню «полювання за паливом», що було описане у статті детально. Щоб отримати дозвіл у міській управі, потрібно було пройти кілька етапів, починаючи з отримання ордеру, що не завжди вдається. Після цього потрібно було отримати підпис начальника складу, який супроводжувався городничими для захисту від натовпу претендентів. Черги до центрального дров'яного складу налічували до тисячі людей. Начальник, хоча зазвичай зменшував кількість дров у 3-4 рази і вибирав сорт, мавши підписаний ордер, можна було потрапити в чергу до перевізника через два-три дні, оскільки на міські склади допускалися лише візники міської артілі.

Під час початку війни в містах виникла серйозна проблема з житлом. Багато біженців, переселенців і просто людей, яких змішала війна, спрямували свої кроки великими містами, надіючись там знайти роботу та житло. Частину квартир було захоплено військовими для власних потреб. Новостворені

комітети, фонди та інші установи теж шукали приміщення. Часто лазарети розміщувалися у приміщеннях навчальних закладів, тому було потрібно знайти додаткові приміщення для учнів або класні кімнати. Усе це призвело до різкого зростання цін на квартири. Влада намагалася вирішити цю ситуацію. Наприклад, у Харкові міський голова отримав від губернатора запит створити комісію, яка мала б встановити нормальні ціни на квартири для кожного району міста, не перевищуючи довоєнних. Аналогічні заходи приймалися й у інших містах. Наприклад, у Катеринославі міська управа провела спеціальні збори через різке зростання цін на квартири. У Києві всі власники квартир зобов'язувалися повідомляти міську управу про вільні помешкання, аби їх зареєструвати у квартирному бюро. Однак, деякі власники скаржилися на збитки через недоплати квартирантами за житло, оскільки витрати на опалення, водопостачання та освітлення значно зросли. Ці послуги стали подорожчати через зростання цін на газ та дрова. Щоб покрити додаткові витрати, власникам довелося також сплачувати державні податки та зробити внески в банки, що також призвело до додаткових витрат [46].

Подорожчання у житті відрізнялося за його впливом на різні соціальні шари населення. Основна різниця полягала у тому, чи був у сім'ї стабільний дохід. Сільське населення, особливо родини мобілізованих, отримувало допомогу від казни, що полегшувало їхнє становище. Селяни мали власні продукти, і витрати на квартплату, воду, електрику або проїзд по місту не були на їхньому списку витрат. У 1915 році в Одесі газета «Маленькі одеські новини» описувала, що працівники великих іпотечних банків мали досить добре забезпечене життя. Робітники деяких банків отримували додаткові бонуси до заробітної плати від 20 до 25%, а також нагородні за два місяці. Однак зростання цін ударило по бідним службовцям установ. Наприклад, лист від чиновника одного з державних установ м. Вінниці свідчив про його скрутне фінансове становище, де витрати на квартиру та дрова змушували його витратити майже все, що залишалось після виплати жалування. Це призвело до важкого матеріального становища, коли сім'я мало можливість забезпечити навіть

харчівні та одягові потреби для всіх членів родини. Такі проблеми зустрічалися і в інших містах, де влада намагалася вирішити ситуацію через підвищення зарплат міським службовцям або працівникам окремих сфер, однак, це не завжди вирішувало проблеми через загальне зростання цін.

У цей період загальне зростання цін користувалося підтримкою землевласників, які отримували оплату за свою продукцію за новими, вищими цінами, а виплати за їхні позики залишалися на рівні попередніх стандартів. Виграли також промисловці, особливо ті, чиї підприємства працювали на потреби армії. На початковому етапі війни багато підприємців, використовуючи застарілі запаси сировини та відкладаючи підвищення зарплат робітникам, значно скоротили свої витрати і, відповідно, збільшили свої прибутки. Також, подібний механізм швидкого збагачення спостерігався у торговців, які реалізували старі запаси за новими високими цінами [54, с. 83].

Оскільки люди з фіксованими доходами переважно мешкали в містах, зростання цін особливо відчувалося великих та середніх міських центрах. Різне підвищення цін та дефіцит товарів призвели до поширення спекуляції, яка стала однією з важких реальностей для населення. Важливо відзначити, що спекуляція не була лише способом збагачення, а часто виявлялася засобом виживання, адже перепродаж одних товарів надавав змогу придбати інші. У контексті дефіциту, норми закупівлі товарів зросли, оскільки населення намагалося створити запаси.

Під час початку війни, золоті п'ятірки були вилучені з обігу. Наприкінці липня Рада міністрів прийняла постанову про припинення обміну кредитних білетів на золоті монети. Незважаючи на значний золотий запас Російської імперії до війни, через півроку ці кошти не вистачали на потреби армії, що призвело до дефіциту у бюджеті на 2 мільярди рублів. Перед війною щорічні витрати Росії становили 3-4 мільярди рублів. Наприкінці 1915 року, на дверях відділень Державного банку, з'явилися оголошення про прийом золотих монет та предметів золотого прикрасу для поповнення державного золотого фонду. Такі заходи вимагалися необхідністю забезпечення військових потреб.

Уже 21 грудня 1914 року у київській газеті «Киевлянин» відзначалося, що

стало незрозуміло, що сталося з «грішми», тобто монетами номіналом у півкопійки, які зникли з циркуляції. Автор статті розраховував, що через їхню відсутність переплати в Росії можуть скласти 60 мільйонів рублів щорічно. Це стало відчутним: наприклад, якщо фунт цукру коштував 15 копійок, то півфунта обходилася в 8 копійок. Проте з часом ціни зростали так швидко, що переплати у півкопійки уже ніхто не враховував. У 1916 році переплата на 10 копійок водієві за одну поїздку вже не сприймалася як щось надзвичайне.

Основним фактором дорожнечі відомий економіст професор К. Воблий вважав не спекуляцію, а порушення товарообігу всередині країни, загальний розлад у господарському житті, збільшення старих та введення нових податків. Кожна губернія намагалася за допомогою різних заходів перешкодити вивезенню товарів та сировини, а одночасно укладала домовленості щодо доставки дефіцитних товарів з інших територій. Щодо податків, то вже на початку 1915 року зросли на 25% податок на залізничні квитки, а квартирний податок подвоївся. У деяких містах були введені додаткові збори, наприклад, одноденний збір з кінематографів, а в Києві запровадили поштовий збір з квитків на трамвай, який щоденно приносив у міську казну 1 тисячу рублів. Це, здавалося б, незначне підвищення, але для малозабезпечених верств стало досить відчутним [36].

Ціни на товари першої необхідності постійно зростали. Оптові ціни розвивалися значно повільніше, ніж роздрібні, тож споживачі несли основний тягар витрат. Залишати бакалійну лавку, де продавалися необхідні товари, стало дуже вигідно. Хоча вартість товарів зросла, але, наприклад, для сірників, які купували оптом 1 тисячею коробок за 9 рублів, навіть із 10 копійками за тисячу коробок, підвищення цін на сірники на 100% (з 5 копійок до 10 копійок за тисячу коробок) при роздрібній ціні 2 копійки за коробку становить 100% прибутку торговця. Те саме відбулося із оселедцями, що вживалися різними верствами, особливо серед бідного населення. Ціни на товари з першої необхідності зросли настільки, що прибуток для торговців став 100%.

Одяг і взуття стали дуже цінними під час війни. Начальник постачання

армії Південно-Західного фронту вказував на те, що новобранці та військовослужбовці прибували на мобілізацію в одязі та взутті, які не відповідали потребам чи сезону, залишаючи більш-менш придатний одяг удома. Це створювало термінову потребу в казенному спецодязі для них. Умови військових дій, коли шкіра була реквізована для військових потреб, різко підвищували ціни на взуття. Шевці отримували великі та термінові замовлення для військових потреб. Внаслідок цього приватні замовлення на взуття не виконувалися в повному обсязі, що також викликало підвищення цін. Міністерство торгівлі та промисловості у 1915 році ухвалило рішення про встановлення максимальних цін на фабрично виготовлені бойові черевики [44].

На початку війни вищі верстви проявляли патріотизм у відмові від розкоші та у стриманості. Широко поширювалася мода на відмову від моди. Зображення принцес та дворових дам у вбранні сестер милосердя часто з'являлися у газетах і журналах. Відмова від дорогого та елітного одягу стала своєрідним трендом. Такий підхід до моди віддзеркалювався не лише в Україні, але й у багатьох інших країнах, які брали участь у війні. Зокрема, англійські плакати і газети наголошували, що покупка дорогого одягу відводить кошти, які можна було б витратити на необхідне для перемоги. Одяг, що коштує 1000 рублів, призначений лише для однієї людини, тоді як цю суму можна було б використати для придбання боєприпасів. Газета «Daily Telegraph» пропонувала уряду ввести спеціальний стандартний одяг для всіх жінок Королівства, виготовлений з простого та економного матеріалу.

Упродовж війни для більшості населення відсутність моди стала результатом об'єктивних причин. «Мода боролася з дорожнечею, тому люди взагалі не одягаються», – відзначали у газетах. З'явилися оголошення про ремонт, фарбування та чищення одягу, наприклад: «Відновлюємо м'яті та пошкоджені плюшеві та оксамитові пальта й сукні, не знімаючи підкладки».

У зв'язку з високими цінами учні середніх навчальних закладів були звільнені від обов'язкових мундирів та формених гудзиків. Проте паризькі модниці, як завжди, вдосконалили свій стиль під впливом військових подій. У

Парижі стали популярними зачіски «а la cosak» (волосся підстригалось в кружок, зліва залишався чуб, який випускався з-під капелюшка).

Однак, нарікання на житлові умови, пальне, їжу та одяг в містах були поєднані з проблемами переміщення. Перебої з електропостачанням призвели до неправильного розкладу трамваїв. Візники вимагали вищу плату за проїзд, пояснюючи це зростанням власних витрат, зокрема витратами на овес для коней, через що утримання транспорту стало дорожчим. Навіть введення міської такси на проїзд не врегулювало ситуацію. Візники відмовлялися возити пасажирів за цією ціною. Навіть веселий епізод відбувся у Вінниці, коли візники, чекаючи на публіку після спектаклю, зрозуміли, що їх наймають для поліцейських дій, тож вони просто втекли [57].

Під час війни загальна мета держави – перемогти за будь-яку ціну – суперечила особистим цілям громадян, щоб вижити, забезпечити свою родину їжею, пальним, житлом та одягом. Початково ця суперечність згладжувалась патріотичними емоціями та благодійністю, яка активно підтримувала потребуючих, проте наприкінці 1914 року було помітне зменшення видатків благодійності. Від середини 1915 року у більшості фондів вичерпалися джерела фінансування.

У серпні 1917 року «Известия киевской городской думы» описували життя в Києві наступним чином: «На кожній вулиці виникають черги. Відтоді як введено карткову систему на всі нові продукти, місцеві мешканці змушені спочатку стояти у чергах в районних установах, щоб отримати купони на м'ясо, жири, крупи й інше, а потім – стати в чергу за товарами, яких не вистачає в достатній кількості. У багатьох навіть немає необхідних документів. Термін дії купонів обмежений, їх часто змінюють, міські жителі проводять значний час, чекаючи в чергах. І ось настає осінь».

Події на фронті стали головною темою розмов для цивільного населення, особливо на початкових етапах війни, коли людей цікавила міжнародна політика та військова стратегія. Хоча Головне управління Генерального штабу радило родичам військових утримуватися від обговорень отриманих інформацій з

фронтових листів або від поранених у лазаретах в офіційних чи громадських місцях, проте саме чутки відігравали ключову роль. Аналогічні явища відбувались і в інших країнах, бо французький історик М. Блок вказував, що «ці чотири роки (1914-1918) були особливо багатими на неправдиві відомості, особливо серед тих, хто брав участь у війні», відзначаючи знову наростаючу тенденцію до поширення новин усною традицією [45].

Згідно з циркуляром від 18 лютого 1915 року, було заборонено розмовляти по телефону на німецькій, угорській та турецькій мовах. Цікаво, що в місті Вінниця до списку заборонених мов додали єврейську – таким чином місцева влада намагалася випередити центральні. Телефоністок було зобов'язано не допускати розмов на цих мовах і повідомляти про порушників. Газети, пропагуючи поширення шпигуноманії серед громадськості, неодноразово наголошували на високому рівні вміння німців у шпигунстві.

Засоби масової інформації попереджали громадян про широкий спектр обманів, серед яких виокремлювалося так зване «прожектерство», що набуло популярності завдяки людській пристрасті до швидкого збагачення. Шахраї висилали листи, пропонуючи стати партнером чи вкласти гроші в «надзвичайно вигідні справи», які обіцяли швидке збагачення. Наприклад, автор статті в газеті «Юго-Западный край» від 26 лютого 1915 року отримав пропозицію стати співвидавцем курортної газети, співінвестором у нафтові свердловини, членом акціонерного товариства, що планувало влаштування санаторію на пароплаві та інші подібні пропозиції.

Продовження військових дій викривило життя суспільства та кожного мешканця країни. Намагання влади поліпшити умови життя, подолати проблему дефіциту базових потреб, запобігти безладу та хаосу не мали очікуваних результатів. Навіть більше, газетні матеріали жваво демонстрували, як дії центральних чи місцевих влад спрямовані на покращення та упорядкування ситуації, але водночас мали зворотний ефект. Наприклад, антиалкогольні заходи призвели до чорного ринку алкоголю, вживання сурогатів, що спричинило масові отруєння та збільшення куріння, а також поширення азартних ігор.

Підвищення цін на перші необхідні товари спричинило їх зникнення з прилавків та подорожчання. Введені продуктові карти швидко стали об'єктом підробки. Ані «безм'ясні» дні, ні спроби місцевих урядів регулювати споживання гасу та дров не виправдали себе в умовах дефіциту, що призвело до тисяч черг та конфліктів серед населення [28].

У таких складних умовах підвищилася кількість правопорушень та злочинності. Преса регулярно повідомляла про зловживання службовим становищем, дезертирство, підробку документів, спекуляції, ухилення від оподаткування, ошуканство, а також про збільшення крадіжок та грабежів. Війна стала невпинним тлом важкого повсякденного життя, а суспільство знаходилося на межі кризи.

Такий стан речей безперервно примушував суспільство бажати змін, але звичайні люди, подібно до політиків того часу, не могли уявити всю масштабність очікуваних змін, їх стрімкість та невідворотність.

РОЗДІЛ 2

ІСТОРІЯ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

2.1 Вивчення повсякденного життя під час війни: інтердисциплінарний підхід

Вивчення повсякденного життя під час війни вимагає комплексного та інтердисциплінарного підходу. Існує декілька методичних підходів, які можуть бути використані для цього дослідження.

Історичний підхід до вивчення повсякденного життя під час війни є одним із ключових методичних підходів. Він дозволяє досліджувати історичний контекст та важливі історичні події, які відбулися під час конфлікту, і їх вплив на повсякденне життя населення.

Вивчення історичного підходу передбачає аналіз подій, які сталися під час війни, такі як битви, дипломатичні переговори, рішення політичних лідерів та важливі події на фронті та в тилу. Це включає в себе розуміння причин та наслідків війни, формування союзів між країнами, політичні зміни та реформи, а також історичні трансформації, що відбулися під час війни [14].

Однак історичний підхід також дозволяє досліджувати вплив цих історичних подій на життя звичайних людей. Які зміни сталися в повсякденному житті населення через війну? Які були виклики та можливості для громадян в умовах військового конфлікту?

Такий підхід допомагає визначити роль і внесок окремих осіб, груп і суспільних рухів у важливі історичні події. Вивчення історичного підходу дає можливість відтворити повсякденне життя під час війни, зокрема, як змінювалися щоденні рутини, звичаї, традиції, а також як суспільство адаптувалося до викликів військових конфліктів.

Цей підхід важливий для того, щоб зрозуміти, як війна вплинула на розвиток суспільства, економіки, політики та культури, і як ці зміни вплинули на

наступні покоління. Історичний підхід розкриває складний історичний контекст та допомагає розуміти важливі аспекти історії під час війни.

Соціологічний підхід до вивчення повсякденного життя під час війни спрямований на аналіз впливу військового конфлікту на суспільство та суспільні відносини. Цей підхід допомагає розуміти, як війна вплинула на різні аспекти життя суспільства.

Один з ключових аспектів соціологічного підходу – це аналіз змін у структурі сімей під час війни. Військовий конфлікт часто призводить до втрат чоловіків та батьків, що може призвести до розпаду сімей або зміни ролей у них. Деякі жінки стають головами родин, відповідаючи за утримання та виховання дітей. Ця динаміка створює нові виклики та можливості для сімейного життя.

Роль жінок і чоловіків в суспільстві також зазнає змін під час війни. Жінки можуть взяти на себе більше відповідальності, включаючи працю на фронті або в оборонних підприємствах. Це може призвести до переосмислення гендерних ролей та стати важливим кроком до більшої рівності між статями в суспільстві [18].

Соціологічний підхід також включає вивчення змін в освіті під час війни. Воєнні конфлікти часто впливають на доступ до освіти та навчальних можливостей. Школи можуть бути закриті, а освіта може стати менш доступною для деяких груп населення. У той же час, війна може також призвести до розвитку нових форм навчання та підвищення рівня свідомості щодо важливості освіти для суспільства.

Культурні практики та масова свідомість також зазнають впливу війни. Військові конфлікти можуть вплинути на мистецтво, літературу та інші аспекти культури, надихнувши творців на створення творів, які відображають антивоєнні та експериментальні теми. Масова свідомість може зазнати змін через пропаганду та інформаційні кампанії, що можуть вплинути на думки та погляди суспільства.

Соціологічний підхід допомагає вивчити вплив війни на суспільство та сприяє розумінню соціальних змін, що відбуваються в умовах військового

конфлікту. Він допомагає виявити різноманітні виклики та можливості, з якими суспільство стикається під час війни, і визначити шляхи адаптації та трансформації.

Антропологічний підхід до вивчення повсякденного життя під час війни ставить під сумнів важливі аспекти культури та спільних цінностей, а також допомагає розуміти, як військовий конфлікт вплинув на культурні практики та традиції.

Вивчення культурних практик під час війни може включати аналіз того, які традиційні релігійні обряди та вірування збереглися, або як вони змінилися під впливом військових подій. Наприклад, деякі релігійні обряди можуть бути адаптовані до нових умов, або ж навпаки, втратити свою актуальність.

Антропологічний підхід також дозволяє досліджувати вплив війни на культурні цінності та обряди, які можуть бути передані через покоління. Військовий конфлікт може призвести до зміни важливих аспектів культури, і антропологи допомагають виявити ці зміни та їх вплив на суспільство [16].

Під час війни, спільні обряди та традиції можуть відігравати важливу роль в підтримці ідентичності та спільноти. Антропологи досліджують, які аспекти культури залишилися незмінними під час війни та які нові елементи були внесені.

Отже, антропологічний підхід допомагає розкрити важливі аспекти культури та їх зміни під час війни, а також досліджувати роль культури у підтримці ідентичності та спільноти в умовах військового конфлікту.

Економічний підхід до вивчення повсякденного життя під час війни є важливим аспектом аналізу, оскільки військовий конфлікт значно впливає на економіку та матеріальне благополуччя населення. Однією з ключових проблем дослідження є доступність продуктів харчування та життєвих потреб. Війна може призвести до зміни структури виробництва та розподілу продуктів. Дефіцит продуктів може вплинути на харчування та здоров'я населення, і дослідження в цьому аспекті допомагає розуміти вплив війни на життя людей.

Ринок праці є ще одним важливим аспектом економічного підходу. Війна може призвести до змін у зайнятості та оплаті праці. Зокрема, масові призови на

фронт можуть вплинути на працююче населення та виробництво. Дослідження ринку праці під час війни допомагає визначити, як люди пристосовуються до нових умов та які зміни відбуваються в їх заробітній платі та умовах праці.

Інфляція, тобто зростання рівня цін, є ще однією важливою складовою економічного підходу. Війна може призвести до зміни цін на споживчі товари та послуги, що впливає на покупну потужність населення. Дослідження інфляції та її впливу на життя людей допомагає зрозуміти, які фактори впливають на економіку під час війни [10].

Економічний підхід до вивчення повсякденного життя під час війни допомагає виявити, як військовий конфлікт впливає на матеріальне благополуччя населення, доступність продуктів та послуг, інфляцію та ринок праці, що є важливим для розуміння соціальних та економічних аспектів життя під час війни.

Культурологічний підхід до вивчення повсякденного життя під час війни включає аналіз впливу військових конфліктів на різні аспекти культурної сфери, такі як література, мистецтво, кіно, музика та інші прояви культури. Цей підхід допомагає зрозуміти, як війна впливає на творчість та культурний контекст епохи.

В літературі про війну багато авторів висловлювали свої думки щодо подій, які відбувалися під час війни. Антивоєнна література стала популярною та важливою складовою культурного дискурсу. Такі твори відображали жахи війни, страждання людей та прагнення до миру. Літературні твори також можуть відображати героїзм та відвагу людей під час військових дій.

Мистецтво також відобразило війну через різні форми виразності. Війна надихнула художників створювати твори, які відображали військові події, страждання та надію на мир. Живопис, скульптура та інші види мистецтва стали платформою для виразу почуттів і вражень, пов'язаних з війною.

Кіно стало одним із потужних засобів передачі військових подій та їх впливу на людей. Військові фільми, документальні стрічки та художні фільми створювали образ війни та її наслідків. Кіно також розвивало теми солідарності, героїзму та трагедії війни.

Музика відігравала важливу роль у підтримці морального духу та єднанні

населення під час війни. Військові пісні, гімни та музичні композиції виражали патріотизм та спільні цінності.

Культурологічний підхід до вивчення повсякденного життя під час війни допомагає розкрити різні аспекти культурної реакції на військовий конфлікт, визначити вплив війни на культурні прояви та розуміти роль культури в житті людей під час війни.

Архівний підхід до вивчення повсякденного життя під час війни є важливою складовою дослідження, оскільки документи, листи, фотографії та інші архівні матеріали можуть надати безцінну інформацію щодо життя людей під час воєнних конфліктів. Цей підхід допомагає відновити історичну картину подій та розкрити долі окремих осіб і спільнот у воєнний період.

Архівні документи включають в себе офіційні записи, листи, щоденники, документи про життя на фронті та в тилу. Ці матеріали розкривають історії війни через очі свідків та учасників подій. Це можуть бути листи військовослужбовців додому, де вони описують свої переживання та умови на фронті. Фотографії з війни відображають життя солдатів, цивільних осіб і місцевість під час воєнних подій [24, с. 74].

Архівний підхід дає можливість реконструювати реальність військових дій, розуміти страхи та надії людей, їхні стратегії виживання та способи взаємодії у важких умовах війни. Ці матеріали також допомагають вивчати соціальні зміни, що відбуваються під час війни, зокрема, зміни у структурі сімей, ролі жінок та чоловіків, економічний стан тощо. Архівний підхід є важливим інструментом для істориків та дослідників, які реконструюють минуле і розкривають вплив війни на повсякденне життя та життя окремих осіб. Він допомагає зберегти спогади і досвід поколінь, що пережили війну, та розуміти її наслідки для сучасного суспільства.

Психологічний підхід до вивчення повсякденного життя під час війни є надзвичайно важливим для розуміння впливу воєнних конфліктів на психіку і емоційний стан людей. Війна призводить до психологічного стресу, травм та надзвичайно складних умов для виживання, що впливає на психічне здоров'я і

благополуччя індивідів і спільнот [29].

Під час вивчення психологічного впливу війни дослідники аналізують різні аспекти. Війна нерідко призводить до психологічного стресу і травматичних подій. Солдати на фронті та цивільні особи в тилу стикаються з різними стресовими ситуаціями, які можуть залишити глибокий слід на їхній психіці. Дослідники аналізують реакції на стрес і способи подолання травм. Люди в умовах війни демонструють надзвичайну винахідливість та ресурсність, щоб вижити. Дослідники аналізують психологічні механізми, які допомагають людям пристосовуватися до нових умов та подолувати виклики.

Психологи вивчають важливість підтримки від родини, друзів і спільноти для психічного здоров'я під час війни. Спілкування та підтримка від інших можуть бути реабілітуючими факторами. Психологи вивчають, як психологічні фактори впливають на соціальні відносини та динаміку в спільнотах під час війни. Вони досліджують, як стрес може вплинути на міжособисті відносини, емоційний стан груп та інші аспекти. Вивчення ефективних методів психологічної реабілітації для тих, хто пережив травматичні військові дії або страждає від психічних наслідків війни, є також важливим аспектом психологічного підходу. Цей підхід допомагає розкрити внутрішній світ людей, які пережили війну, і зрозуміти, як вони адаптувалися до виживання в умовах стресу та травматичних подій. Результати таких досліджень сприяють розвитку психологічних підходів до допомоги ветеранам війни та іншими групами, що пережили подібні виклики.

Ці методичні підходи можуть використовуватися окремо або в комбінації для дослідження повсякденного життя під час війни з різних перспектив. Вони допомагають розкрити складний характер впливу війни на суспільство та культуру.

Учителі історії вдаються до використання краєзнавчого принципу навчання, щоб зробити матеріал уроків більш доступним та зрозумілим. Важливим аспектом успішної краєзнавчої роботи є здатність учителя зацікавити учнів та передати їм своє власне захоплення краєзнавством. Якщо

педагог не відчуває інтересу до цієї діяльності та не відданий їй, то рівень ефективності буде низьким. Таким чином, основною метою завжди вважалося робити уроки історії цікавими та живими, використовуючи не лише логічне мислення, але й образно-емоційне сприйняття.

Знання рідного краю стає важливим для активної участі у його перетворенні, формування поваги до власного народу, Батьківщини, а також бережливого ставлення до природи та історичного минулого. Моя робота включає навчання учнів збирати та досліджувати краєзнавчий матеріал. Останнім часом я вдосконалюю цей процес у співпраці з обдарованими та здібними учнями. Зібраний краєзнавчий матеріал надалі оформляється у наукові роботи в рамках Малої академії наук та участь у краєзнавчих конкурсах. Важливим аспектом роботи є використання джерел особистого походження, таких як спогади, свідчення, мемуари, щоденники, листи. Краєзнавчий матеріал не лише заохочує до вивчення загальної історії свого народу та співвітчизників, але й є засобом активізації пізнавальної діяльності та заохочення до дослідницької роботи. Знання з краєзнавства збагачують загальний програмовий матеріал. Заняття краєзнавством сприяють підготовці молодого покоління до активного життя, розумінню та прийняттю української національної ідеї, засвоєнню національних цінностей: української історії, культури, мови, традицій. Історичні та географічні поняття, засвоєні на прикладі рідного краю та власних спостережень, краще сприймаються учнями і запам'ятовуються на довше.

2.2 Організація роботи з історичними джерелами під час вивчення історії повсякдення в роки Першої світової війни

Історичне джерело виступає ключовим інструментом у навчанні історії в школі, проте його значення в методологічній науці та практиці досі не має чіткого визначення. Важливість розглядуваної теми підкреслюється тим, що учні сьогодення – це майбутні активні учасники суспільного життя. Отже, успішне

використання вчителем історії виховного потенціалу історичного джерела для формування світогляду учнів набуває ключового значення.

Ефективна робота з джерелами також дозволяє педагогу раціонально використовувати відведений час для вивчення конкретної теми, що робить її одним з продуктивних методів навчання.

Аналіз сучасного шкільного досвіду свідчить про відсутність інтересу учнів до історичних джерел. Це впливає з того, що робота з ними часто обмежується завданнями на визначення автора документа, виділення головного з тексту, читання додаткової літератури та конспектування об'ємного тексту. Таким чином, джерело стає для школярів малоцінним та непотрібним, а основна частина роботи зорієнтована на літературу, яка є готовою історіографічною інтерпретацією документів. Результат такої роботи з джерелами часто суперечить визначеним цілям: учні не розуміють, чому потрібно читати джерела та яке вони мають відношення до вивчення історії. Ситуацію ускладнює поділ передпрофільної та профільної підготовки в старших класах. Програма роботи в цьому віці передбачає профільну підготовку для вступу до вузу, а отже, слід приділити більше уваги роботі з джерелами. Питання про те, як зацікавити учня, показати, що джерело може бути важливим у пізнанні минулого, залишається дуже актуальним.

Місце та роль джерела в шкільній історичній освіті повинні зазнати змін. Для цього не обов'язково кардинально змінювати зміст програм та основні підходи до навчання. Здається, що кожному вчителю має залишитися певна свобода у виборі засобів навчання, форм та технологій роботи з ними. На сучасному етапі розвитку шкільної освіти методика може запропонувати як традиційні, так і нові технології роботи з історичними джерелами в контексті зміни цілей та змісту освіти, спрямованих на особистісно-орієнтований підхід у навчанні.

Розвиток традиційної моделі навчання знайшов своє відображення у працях Н. Г. Дайрі. У його монографії висвітлено розвиток думки щодо необхідності ознайомлення учнів з методами сучасної історичної науки та

прийомами самостійного пізнання, що конкретизує їх зміст.

В роботах Дайрі джерело розглядається як ефективний засіб навчання історії: «...результати в утворенні, розвитку та вихованні найтісніше пов'язані з характером та діапазоном використовуваних джерел, з яких учні черпають знання про розвиток своєї пізнавальної діяльності; чим різноманітніші та різносторонніші (при інших рівних умовах), тим вагоміші результати» [12, с. 65].

Різнманіття джерел історичних знань дозволяє ознайомлювати учнів не лише з основами історичного знання, які містяться безпосередньо в тексті документа, але і з методами науки. Принципи відбору історичних джерел, які мають бути розкриті на прикладі конкретних тем курсу.

До них Дайрі відносить правильне відображення документом суті подій, що відбуваються, освітленням джерелом всіх аспектів суспільного життя даного періоду. Джерело повинно містити основу для розвитку учнів та застосування дослідницького методу, бути лаконічним і доступним у мовленні.

Все це було узагальнено і знайшло відображення в розвитку технології проблемного навчання. Основні висновки щодо роботи з джерелами в технології проблемного навчання знайшли відображення в працях Махмутова [26], Лернера [23].

Під час проблемного навчання особлива увага приділялася організації роботи з джерелами шляхом самостійних завдань. Для організації колективних і індивідуальних форм самостійних завдань під час вивчення нового матеріалу розроблялася система завдань для всього класу та окремих учнів із зростаючою складністю з використанням історичних джерел.

Зокрема, наголошувалося, що варіативність завдань, що практикується при організації роботи школярів як на уроці, так і вдома, відповідає потребам сильних учнів, надає конкретність і цілеспрямованість роботі окремих учнів, спрямованої на подолання недоліків у знаннях та навичках.

Диференціація змісту пошукової діяльності, що проводилася фронтально, включала в себе поєднання елементів приватного та загального, а також елементів репродуктивного та продуктивного. Разом із фронтальною

диференціацією змісту діяльності учнів, вчителі використовували вибіркoву диференціацію, яка спонукала учнів шукати рішення проблеми за допомогою доступних, але неоднозначних методів. Перевага в диференціації змісту пошукової діяльності полягала в тому, що учні застосовували різні засоби та шляхи для вирішення проблеми, і вчителю була відкрита можливість організувати просування сильних учнів, які виявляли інтерес до предмета, поза межами навчальної програми.

Отже, більшість сучасних публікацій у теорії навчання стосується ідеї активізації учбового процесу та діяльності учнів. Під активізацією розуміється ефективне використання прийомів та методів навчання, що відомі з традиційної дидактики. Автори розглядають активізацію через проблемне навчання, розуміючи це як створення проблемних ситуацій та постановку пізнавальних завдань [37, с. 34.].

Навчання учнів готовим прийомам розумової діяльності орієнтоване на досягнення звичайної активності, а не творчої. Мета активізації у роботі з історичним джерелом через проблемне навчання полягає в розумінні рівня засвоєння концепцій та навчанні не окремим мислительним операціям в довільному порядку, але в системі розумових дій для розв'язання нестереотипних задач. Ця активність включає в себе самостійний аналіз, порівняння, синтез, узагальнення та конкретизацію фактичного матеріалу, дозволяючи учневі самостійно отримувати нову інформацію. Іншими словами, це розширення та узагальнення знань за допомогою раніше засвоєних або нових знань. Нове використання колишніх знань учень знаходить самостійно, ставши в певну ситуацію. Це і є пошуковий метод навчання.

Розумовий пошук – це складний процес, який зазвичай розпочинається з проблемної ситуації або проблеми. Однак не кожен пошук пов'язаний з виникненням проблеми. Якщо вчитель дає завдання учням і вказує, як його виконати, навіть самостійний пошук не є розв'язанням проблеми.

Справжня активізація учнів характеризується самостійним пошуком не взагалі, але пошуком для розв'язання конкретної проблеми. Якщо пошук

спрямований на вирішення теоретичної, технічної або практичної навчальної проблеми або розробку методів художнього відображення, він перетворюється в проблемне навчання.

Основна відмінність між проблемним та традиційним навчанням полягає в їхніх метах та принципах організації педагогічного процесу. Мета проблемного навчання полягає не лише в засвоєнні результатів наукового пізнання та системи знань, але і в самому процесі отримання цих результатів, формуванні пізнавальної самодіяльності та розвитку творчих здібностей учня.

Висновок з ускладнень, що виникають у процесі роботи з історичними джерелами, може бути зроблений за допомогою наступних підходів.

Перший метод полягає в застосуванні учбових і життєвих ситуацій, які виникають під час виконання учнями практичних завдань в школі, вдома або на виробництві, а також під час спостережень. Проблема ситуація виникає, коли учні намагаються самостійно досягти практичної мети, що стоїть перед ними.

Другий метод включає в себе постановку учбових проблемних завдань для пояснення явищ або пошуку шляхів їх практичного вирішення.

Третій метод спонукає учнів аналізувати факти і явища дійсності, що викликають протиріччя між життєвими уявленнями і науковими поняттями.

Четвертий метод передбачає висунування припущень (гіпотез), формулювання висновків і їх експериментальну перевірку.

П'ятий метод включає порівняння, зіставлення та аналіз фактів, явищ, правил, що призводить до виникнення проблемної ситуації.

Шостий метод спонукає учнів до попереднього узагальнення нових фактів, де вони отримують завдання розглядати деякі факти або явища в новому матеріалі, порівнювати їх із відомими та робити самостійні узагальнення.

Сьомий метод передбачає ознайомлення учнів з фактами, що мають невизначений характер, і які в історії науки стали об'єктом наукової проблеми.

Восьмий метод полягає в організації міжпредметних зв'язків, коли матеріал учбового предмета не вистачає для створення проблемної ситуації. У цьому випадку використовуються факти та дані з інших наук, що мають зв'язок

із вивченим матеріалом.

Дев'ятий метод передбачає застосування варіювальних завдань та переформулювання питань.

Процес постановки учбових проблем потребує розуміння не лише логіко-психологічних та лінгвістичних аспектів, але і дидактичних правил постановки проблем. Вчитель, знаючи рівень підготовки учнів та враховуючи специфіку навчання, може ставити перед ними завдання, що вже вирішувалися раніше, використовуючи їхній алгоритм розв'язання для нових складних проблем.

Загалом можна вказати на шість дидактичних методів організації процесу проблемного навчання, які складаються з трьох методів викладання учбового матеріалу вчителем і трьох методів організації самостійної учбової діяльності учнів:

1. Метод монологічного викладу. Під час монологічного методу вчитель самостійно пояснює сутність нових понять та фактів умовах проблемної ситуації, використовуючи форми викладу, такі як розповідь чи лекція.

2. Методи міркуючого викладу. Перший варіант передбачає, що вчитель, створюючи проблемну ситуацію, аналізує фактичний матеріал, робить висновки і узагальнення. Другий варіант полягає в тому, що вчитель, викладаючи тему, шукає і відкриває нові знання через логіку наукового пошуку, будуючи думки та умовиводи на основі логіки пізнавального процесу. Форми викладу: бесіда та лекція.

3. Метод діалогічного викладу. Цей метод передбачає діалог вчителя з колективом учнів. Вчитель, в створеній ним проблемній ситуації, ставить проблему і вирішує її за допомогою учнів, які беруть активну участь в постановці проблеми, висуненні припущень і обґрунтуванні гіпотез. Учні використовують комбінацію репродуктивних і частково-пошукових методів навчання. Основні форми викладання: пошукова бесіда та розповідь.

4. Метод евристичних завдань. Суть евристичного методу полягає в тому, що відкриття нових законів і правил здійснюється учнями під керівництвом вчителя. Форма реалізації цього методу включає евристичну бесіду та

розв'язання проблемних задач і завдань.

5. Метод дослідницьких завдань. Вчитель організує цей метод, ставлячи перед учнями теоретичні і практичні дослідницькі завдання високого рівня проблемності. Учні самостійно виконують логічні операції, розкриваючи суть нових понять і нових дій. Форми організації: учнівський експеримент, екскурсія, бесіда з населенням, підготовка доповіді, конструювання та моделювання.

6. Метод програмованих завдань. Цей метод дозволяє учням самостійно здобувати нові знання та навички за допомогою спеціально підготовлених дидактичних засобів.

Під час вивчення історії повсякдення в роки Першої світової війни, одним із захоплюючих та пізнавальних методів є аналіз світлин та малюнків того періоду. Цей підхід дозволяє учням краще зрозуміти, як виглядало і яким було життя людей у важкий період військових подій.

Приклад 1: «Побутові зміни».

Учні можуть вивчати світлини родин та домівок, порівнюючи зображення до та під час війни. Наприклад, порівняння кухонь, спалень, та облаштування житла дозволить визначити вплив військових умов на повсякденне життя.

Приклад 2: «Мода та Стиль». Дослідження світлини одягу та стилів повсякдення різних соціальних груп може вказати на зміни в моді, спричинені війною. Якщо раніше люди вдягалися більш елегантно та вишукано, то війна може призвести до практичніших та економних образів.

Приклад 3: «Технологічні інновації». Світлини військового обладнання та техніки, а також зображення переоснащених фабрик та заводів, дозволять учням аналізувати технологічні зрушення, що сталися внаслідок війни.

Приклад 4: «Зміна робочих місць». Дослідження світлин фабрик, офісів та робочих колективів дозволяє уявити, як змінились умови праці, включаючи роль жінок, які більш активно вступили в робочий процес.

У проведенні обговорень та аналізу деталей цих візуальних джерел, учні розвивають критичне мислення та вміння читати між рядків, розуміючи важливі зміни та вплив військових подій на повсякденне життя. З цим підходом вивчення

історії стає захопливим та пізнавальним досвідом, дозволяючи учням зануритися в час та події військового конфлікту через об'єктив візуальних джерел.

Вивчення історії через призму архівних документів та листування є невід'ємною частиною досліджень соціально-економічних умов та діяльності влади. Цей метод надає можливість не лише поглянути на минуле через призму фактів, але і зануритися в атмосферу часу, зрозуміти мотивації людей та прийняті рішення.

Архівні документи, такі як офіційні звіти чи дописи, відображають реальні умови того часу. Наприклад, економічні звіти можуть розкривати стан справ у різних галузях та віддзеркалювати вплив економічних факторів на суспільство.

Листування між посадовцями може надати унікальний вигляд на прийняття владою рішень. Посадовці часто обговорюють проблеми, шукають оптимальні шляхи вирішення, що відображає реальні механізми влади та їхні взаємовідносини.

Аналіз дозвільних документів може розкрити взаємодію влади та громадськості. Якщо, наприклад, виникали конфлікти щодо дозволів на проведення заходів, це може вказувати на напруженість у суспільстві.

Учні можуть аналізувати документи для виявлення контексту та суті проблем часу. Наприклад, чи вказано у документах наслідки соціальних чи економічних зрушень?

Шляхом аналізу листування владних осіб, учні можуть виявити ключові моменти у прийнятті рішень та змінах в управлінській політиці. Документи, пов'язані із дозвільною системою, дозволяють учням розуміти, як влада реагувала на потреби громадськості та які конфлікти виникали. Використання архівних документів у процесі навчання поглиблює розуміння історії, допомагає учням розвивати навички аналізу та збагачує їхнє історичне уявлення. Архівні матеріали – це віконечко в минуле, через яке відкриваються нові горизонти знань.

На практичних заняттях учням можна запропонувати роботу з архівними

матеріалами для виконання певних дидактичних завдань. Наведемо приклади.

Під час Першої світової війни Подільська губернія, що входила до складу Російської імперії, була прифронтовою зоною. Тут існувала загроза військових дій, тому влада мала подбати про цивільна населення на предмет його евакуації. Розпорядженням військового начальства було укладено план евакуації, відповідно до якого мешканцям було вказано напрямки руху та кінцеві пункти прибуття. Учні мають проаналізувати фрагмент документу та визначити за картою регіони, куди направлялися біженці, а також висловити припущення, чому саме в ці регіони їх відправляли: «Беженцы направляются в распоряжение Губернаторов: из уездов – Каменецкого, Ямпольского и Гайсинского – Воронежского в город Воронеж; Проскуровского, Летичевского и Винницкого – Самарского в город Саратов; Ушицкого, Литинского, Брацлавского – Саратовского в город Саратов; Могилевского – Астраханского в город Астрахань. Немцы колонисты – в Уральск. Евреи – в Воронеж. Сироты беженцев Галичан – в Житомир. Галицкие беженцы Бродского и Злочевского уездов и Тарнопольской губернии – на Северный Кавказ. Маршруты следования, согласно сообщения Управления Юго-Западных железных дорог, от станции Зятковцы следующие: на Воронеж, - Христиновка, Казатин, Киев, Курск, Воронеж; на Саратов – Христиновка, Казатин, Киев, Воронеж, Козлов, Саратов; на Астрахань – Знаменка, Харьков, Балашов, Астрахань; на Уральск – Христиновка, Казатин, Киев, Воронеж, Козлов, Саратов, Уральск; на Житомир – Винница, Казатин, Бердичев, Житомир; на Владикавказ – Бобринская, Ростов, Владикавказ [ДАХМО. Ф. 227. Оп. 3. Спр. 8601. Арк. 2–2 зв. Машинопис. Копія].

На основі аналізу зазначеного документу учням можна також запропонувати визначити, чи достатньо влада подбала про безпечне пересування біженців: «В пунктах Маломолинцы, Шаровка, Тынна, Китайгород, Вербка, Шаргород, Брацлав и Гайсин медицинский осмотр и изоляция больных. На этих же пунктах выдача семейных удостоверений и снабжение сопровождающих партии лиц бланками личных удостоверений на убывших из семейств. Кроме того в пунктах Тарноруда, Сатанов, Гусятин,

Гуково, Кудринцы медицинский осмотр и изоляция беженцев из Галиции. Заблаговременно, до получения извещения о необходимости эвакуировать население, собираются при содействии Мирowych Посредников каждого уезда сведения о числе населения каждого селения, желающего быть эвакуированным, с распределением на лошадиных и безлошадных, и о числе военообязанных возраста 17 – 45 лет, а также о наиболее удобном пути для каждого селения к ближайшему восточному питательному пункту. Таким образом уясняется количество населения, которое может пройти по каждому намеченному пути, в соответствии с чем даются те или иные размеры пунктам в отношении персонала и запасов. Подсчет безлошадных даст представление о количестве людей для посадки в вагоны. Маршрут следования каждого селения становится известным жителям его. Волостные попечительства через своих членов приглашаются содействовать населению разъяснениями, указаниями маршрутов следования селений, советами запастись в путь сухарями, салом, солью, котелками и т. п., они-же намечают заблаговременно в селениях вожаков, могущих вести односельчан до селения в партии. В Гайсине особые агенты согласно данной им инструкции отбирают от выселяемых, назначенных к посадке в вагоны, имущество их, провоз которого в вагонах неудобен. Каждому перевозимому человеку в вагон допускается брать с собой багаж до 2 пудов» [ДАХМО. Ф. 227. Оп. 3. Спр. 8601. Арк. 2–2 зв. Машинопис. Копія].

Як свідчить інший документ (звернення єпископа Подільського та Брацлавського до графа Олексія Миколайовича), Подільське Єпархіальне Начальство ніяких розпоряджень про евакуацію не робило, а лишень довело до відома розпорядження Головного начальства постачання армії Південно-Західного фронту від 08.06.1915 року. Єпископ не лише висловив стурбованість, але й повідомив графу, що ним було зроблено «распоряжение о немедленной разсылке Благочинным Винницкого уезда телеграмм с предписанием принять меры под строжайшей ответственностью к успокоению приходского населения» [ДАХМО. Ф. 227. Оп. 3. Спр. 8601. Арк. 12. Машинопис. Оригінал. Підпис]. Зі змісту цього документа учні можуть робити

висновки щодо ролі церкви в організації життя цивільного населення під час війни.

Для того, щоб з'ясувати, як в Подільській губернії під час війни склалася ситуація із забезпеченням населення продовольством, можна дати учням опрацювати зміст телеграми, яку 2 липня 1915 року отримав губернатор від генерал-ад'ютанта Іванова.

Перш за все, автор телеграми вказує на необхідність полегшення вивозу з прикордонних територій запасів нового врожаю, тому визнає можливим вивозу частинами. Як зазначено в телеграмі, « В первую очередь вывоз должен быть проведен в полосе местностей от границы до линии Кисилец, Торчин, Терговицы, река Иква до Кременца, далее на Ляховцы, Черный Остров, Фельштин, Ярмолинцы Дунаевцы, далее река Тернава до Днестра и Хотинском уезде запятая вся эта полоса, кроме Хотинская уезда, захватывает части Луцкого, Дубенского, Кременецкого, Староконстантиновского, Проскуровского и Каменец-Подольского уездов» [ДАХМО. Ф. 227. Оп. 3. Спр. 8601. Арк. 16–16 зв. Машинопис. Засвідчена копія].

Іванов наполягає, аби збіжжя було вивезено зразу ж після його обмолоту, а «запасы сена излишки рогатого скота должны скупаться теперь же и вывозится безотлагательно в места по указанию Интенданта армии» [ДАХМО. Ф. 227. Оп. 3. Спр. 8601. Арк. 16–16 зв. Машинопис. Засвідчена копія]. Вивезення з територій, які розміщені до ста верств від кордону має здійснюватися послідовно. Далі генерал-ад'ютант наказує Волинському, Подільському та Бессарабському губернаторам: «жителям перечисленных выше уездов в пределах указанной полосы немедленно по уборке хлебов приступить к его молотье и вести безостановочно по окончании молотьи все излишки хлеба сверх годовой потребности и запасы сена и излишки рогатого скота, то есть, скот, который предназначен для продажи теперь же должны быть сданы в казну за плату; образовать безотлагательно комиссии состав Исправника, Председателя Земской Управы, под председательством уездного Предводителя Дворянства; на означенные комиссии возложить какое количество хлеба и

фуража в зерне должно быть вывезено на назначенные приемных пунктов для хлеба на ближайших железнодорожных станциях и установление порядка обязательной поставки хлеба населением к приемным пунктам; Эти же комиссии назначают для каждого пункта приемщика, выдают владельцам зерна квитанции в прием хлеба и на уплату вознаграждения за доставку зерна на расстоянии более десяти верст и отправляют собранные продукты в распоряжение интенданта армии.

Таким же порядком производится закупка сена и скота. Для исполнительных действий по всей операции вызова в распоряжение губернаторов предоставляется весь состав агрономических и земледельческих чинов. Вывоз запасов из последующего района будет производиться таким же порядком, как и из первого, для чего теперь же прочих уездах губернии должны быть образованы уездные комиссии, которые обязаны произвести всю подготовительную работу, но к закупки всех запасов зерна, сена и излишков скота приступать по особому моему указанию [ДАХМО. Ф. 227. Оп. 3. Спр. 8601. Арк. 16–16 зв. Машинопис. Засвідчена копія].

Значення застосування історичних документів під час вивчення історії повсякдення полягає в тому, що залучення нових фактів, які викладені в документі, допомагає учням відчувати дух епохи, яку вони вивчають. Також під час роботи з документом в учнів активізуються процеси мислення: вони вчаться аналізувати інформацію, визначати головне, суттєве, міркувати, оцінювати значення документа в минулому і тепер – для дослідників історичного буття.

Архівні матеріали допомагають учителю оживити історію повсякдення під час Першої світової війни. Адже в цих документах зафіксовано життєвий досвід, турботи людей, які особисто пов'язані з подіями війни. Письмові свідчення Першої світової війни допомагають показати процес прийняття рішень в реальному часі. Це стимулює учнів до сприйняття історії як можливих альтернатив, вибір яких залежить від волі людей.

Працюючи безпосередньо з письмовими джерелами, учні мають застосовувати основні історичні поняття, задавати питання, аналізувати і

пояснювати зміст інформації, робити висновки і власні умовиводи, які вони потім можуть перевірити з іншими способами їх тлумачення. Первинні історичні джерела надають учням можливості відчувати себе в ролі людей, безпосередньо пов'язаних з подіями, що вивчаються.

Опрацювання архівних матеріалів створює на уроках умови для реалізації принципу багатоперспективності. Тобто учні можуть знайомитися з історією повсякдення з різних ракурсів, а також мають можливість порівнювати тексти, написані в той час учасниками, очевидцями і коментаторами, з текстами, складеними істориками згодом. Учні також можуть порівняти зміст історичних джерел з висновками і поясненнями авторів підручників. Як стверджує сучасний європейський методист Р. Страдлінг, регулярне використання першоджерел поряд з підручниками й іншими навчальними матеріалами сприяє надбанню «звички» перехресної перевірки фактів і їхніх тлумачень.

2.3 Застосування сучасних навчальних технологій під час вивчення історії повсякдення в роки Першої світової війни

На сучасному етапі розвитку українського суспільства особливо важливими стають освітні реформи, які мають на меті створення інноваційного середовища для розвитку ключових компетентностей учнів і формування життєво важливих навичок протягом всього життя. Одним із значущих завдань Нової української школи є модернізація методів викладання навчальних предметів. В цьому контексті неможливо уникнути використання сучасних інновацій та інформаційних технологій, які непомітно, але стійко замінюють звичайні ручки і зошити, крейду та дошку. У сучасному світі, де вся інформація доступна онлайн – на серверах, блогах, веб-сайтах, освітніх платформах, соціальних мережах, – важливо впроваджувати новітні технології, особливо для вчителів, які повинні швидко адаптуватися до змін та вдосконалювати свою мультимедійну, комп'ютерну та інформаційну грамотність.

Сучасні вимоги освітніх стандартів вимагають від вчителів не лише

передачі інформації, але й пошуку шляхів її практичного використання в повсякденному житті. Знання не має ставати метою самою по собі, а має служити збагаченню життєвого досвіду дитини. Сучасні освітні інновації пропонують широкий спектр інформаційних технологій, які можна успішно впроваджувати при викладанні суспільствознавчих дисциплін. Серед них – веб-квести, скрайбінг, ментальні карти, кроссенс і інші.

До пріоритетних інновацій відносять групові та індивідуальні форми навчання. Інноваційний підхід до навчання представляє собою новий етап у відносинах між учнем і вчителем, коли переосмислюються взаємини, а основною метою стає особистісно-діяльнісний підхід кожного учня до навчання. Таке навчання передбачає творчість та зацікавленість, які стають важливою частиною уроків.

Протягом останніх років спостерігаються зміни у підходах до викладання предметів суспільствознавчого циклу, зокрема у методиці навчання, застосуванні сучасних освітніх інновацій у процесі навчання історії, а також впровадженні інноваційного навчання, спрямованого на розвиток творчих здібностей учнів.

Нетрадиційні форми викладання історії в школі привертають увагу вчителів, які бачать можливість поєднати вивчення обширного історичного матеріалу з підготовкою учнів до зовнішнього незалежного оцінювання, розглядом діяльності історичних постатей, подій та підготовкою до історичних конкурсів та олімпіад.

Для досягнення цієї мети необхідні різноманітні інноваційні технології, оскільки учням цікаво залучатися до проєктних робіт, обмінюватися думками щодо подій та вживати набуті знання у практиці або нових навчальних ситуаціях. Основна мета інноваційної методики полягає в розвитку учнівської здатності аналізувати отримані знання.

Великий педагог В. Сухомлинський вважав, що в центрі кожного уроку повинна бути особистість учня. Рекомендуючи враховувати сили та можливості школярів різного віку, він пропонував правильно визначити, на що здатен учень

у конкретний момент, як розвивати його розумові та творчі здібності, емоційно стимулювати його, створювати ситуації успіху.

У шкільному житті кожен урок повинен стати місцем радісного самовідкриття, самовираження та самоствердження учня. Важливо пам'ятати, що успіх уроку залежить від культури та професіоналізму вчителя, оскільки саме від нього залежить, чи стане урок місцем доброзичливості, самостійності, творчості та відповідальності.

Майстерність учителя історії визначається передусім його вмлістю використовувати методику навчання і виховання, творчо застосовувати новітні досягнення педагогіки та передовий педагогічний досвід, а також раціонально керувати пізнавальною і практичною діяльністю учнів та сприяти їх інтелектуальному розвитку.

Особливо варто звернути увагу на такі освітні інновації, як-от: скрайбінг, веб-квести, ментальні карти, інфографіку, хмарні та інтерактивні технології. Застосування цих інновацій має свої позитивні та негативні сторони, але правильне поєднання їх з особистісно-діяльнісним підходом може значно покращити результативність уроку. Важливо пам'ятати, що сучасний учень бажає бути активним учасником уроку, а не лише пасивним слухачем розповіді вчителя. Для формування творчих здібностей учнів на уроках історії це надзвичайно важливо.

Широке та ефективне впровадження інноваційних технологій в освітній процес сприяє підвищенню його якості та зацікавленості учнів та вчителів. Однією з таких технологій, яка розвиває учнівські навички пошуку, аналізу та систематизації інформації, є технологія веб-квестів.

Веб-квест – це інтернет-сайт, з яким працюють учні чи вчителі, виконуючи завдання, проєкти та творчі роботи. Існує короткочасний і тривалий типи веб-квестів, спрямовані на поглиблення та інтеграцію знань, і розраховані відповідно на два-три заняття чи тривалий період, такий як семестр чи навчальний рік. Веб-квести дозволяють учням працювати із самостійною чи груповою роботою, а їх використання в межах інтердисциплінарного підходу сприяє формуванню

творчих здібностей.

Також, використовуючи веб-квести, можна впроваджувати технологію проблемного навчання, організовувати дослідницько-пошукову діяльність та формувати творчі здібності учнів. Ця технологія чудово демонструє розкриття творчого потенціалу кожного учня як індивідуально, так і в групі.

Отже, веб-квест представляє собою форму уроку, орієнтовану на розвиток пізнавальної та дослідницької активності учнів, при якій основна частина інформації здобувається через ресурси Інтернет. Ця технологія перетворює інформаційні технології у універсальний інструмент, спроможний допомогти у вирішенні різноманітних проблем сучасної людини. Використання веб-квестів на уроках історії призводить до позитивних результатів, зокрема, підвищення рівня мотивації до вивчення предмета та поліпшення якості знань та рівня навченості.

Веб-квест виступає як унікальна можливість використання всесвітньої мережі для навчання. У порівнянні з традиційним методом навчання, який часто зводиться до збору готових відповідей і накопичення інформації, веб-квест надає учням можливість більше часу приділяти власним роздумам над значенням та важливістю інформації. Це сприяє розвитку у школярів навичок аналізу, самостійності та рефлексії, а також підвищує їхню впевненість у власних силах та зацікавленість у вивченні історії. Збільшується мотивація школярів до вивчення історії та до використання комп'ютерних технологій у навчальному процесі, розвиваються навички науково-дослідної діяльності та роботи з інформацією, а також формуються навички командного вирішення проблем. Використання веб-квестів є не лише вчасним, але й корисним інструментом для впровадження елементів гри у навчання, роблячи навчання цікавішим та підвищуючи мотивацію учнів.

Найважливіше, що діти в процесі веб-квесту вчаться працювати в команді, відмовляючись від віртуального спілкування на користь живого спілкування з людьми. Цей досвід дозволяє контролювати емоції, думки та дії, узгоджувати власні погляди з думкою інших, що є ключовим для формування комунікативних

та інформаційних компетенцій.

Скрайбінг, введений британським художником Ендрю Парком, є передовою методикою презентації, де ваш виступ супроводжується малюнками на дошці або аркуші паперу. Ця техніка створює «паралельний ефект», де аудіоряд і графічний ряд утримують увагу аудиторії, фіксуючись на ключових моментах [4]. Скрайбінг може бути ефективним інструментом для створення відеороликів для навчання, включаючи теми з історії, які стосуються повсякденного життя в роки Першої світової війни. Ця інноваційна технологія виявляється корисною як для пояснення нового матеріалу, так і для перевірки засвоєного, а також може бути використана для узагальнення вивченого, як домашнє завдання, «мозкового штурму» та рефлексії під час уроку. Скрайбінг розширює візуалізацію матеріалу, зокрема, онлайн-скрайбінг та апікаційний скрайбінг.

Нова техніка презентації має свої переваги, такі як оригінальність, лаконічність, образність та продуктивність, але вона також супроводжується певними недоліками, такими як технічні труднощі, необхідність навичок малювання та трудомісткість процесу.

Онлайн-сервер PowToon надає можливість створювати скрайб-ролики, використовуючи готові персонажі, малюнки та звук. Реєстрація (з можливістю використання акаунтів Google, Facebook або Twitter) дозволяє завантажувати готові ролики безпосередньо на Youtube. Незважаючи на те, що онлайн-інструменти дозволяють швидше створювати скрайб-ролики, ручна праця все ще вважається більш цінною, хоча вона вимагає більших зусиль.

Алгоритм створення скрайбінгу включає такі етапи:

1. Вибір теми, яка має добре ілюструватися.
2. Створення команди та розподіл ролей між учасниками (режисер-

сценарист, звукооператор, художник, диктор, монтажер).

3. Добір матеріалу, його аналіз та складання плану.

4. Написання сценарію з розбиттям на кадри.

5. Створення ескізів та їх обговорення в команді.

6. Малювання та зйомка матеріалу за допомогою камери (телефону, планшета, фотоапарата).

7. Завантаження відео на комп'ютер, монтаж, додавання звуку та титрів за допомогою відеоредакторів (Windows Movie Maker, Nero, Кіностудія Windows Live і т.д.).

8. Публікація на Youtube [5, с. 49-50].

У процесі викладання історії учитель акцентує увагу на розвитку творчих здібностей, історичного мислення та історичної пам'яті, щоб підвищити усвідомлення учнів про значущість історичних знань. Створення проєктів та скрайб-презентацій допомагає розширити науковий та культурний потенціал учнів, надаючи їм можливість виявити та реалізувати свої творчі здібності. Скрайб є нестандартним методом навчання та захоплюючим сучасним уроком.

Ментальні карти є однією з найкращих форм логічного структурування інформації. Ця унікальна методика, яка базується на використанні ментальних карт, є наразі широко відомою. Вона дозволяє отримати значні переваги при роботі з будь-якою інформацією. Ментальна карта – це графічне відображення процесів багатовимірного мислення, що є зручною та ефективною технікою візуалізації та альтернативного запису.

Поняття «mind map» вперше введено Тоні Б'юзеном у 1970 році. Спочатку воно означало «хорошу форму для нотаток». Ще в студентські роки Тоні пропонував його як альтернативний спосіб ведення конспектів. Проте інтелектуальні карти вийшли за межі конспектування і значно розширили сфери застосування. Вони тепер вважаються ефективним інструментом для організації думок і навіть для покращення інтелекту. Зараз Б'юзен пояснює техніку майнд мепінгу як «багатогранний пристрій для тренування, що розвиває кожний

ментальний м'яз розуму» [6, с. 139].

Суть побудови ментальної карти полягає в тому, щоб візуально зобразити карту знань на обрану тему за допомогою зрозумілих символів, образів, об'єктів та асоціацій, які відображають мислення людини.

Ментальні карти на уроках історії допомагають впорядковувати логічний ланцюг подій, фактів і ідей. Це сприяє швидкому опрацюванню великого обсягу інформації, виділенню важливого від другорядного. Техніка майнд меппінгу дозволяє читати швидше, запам'ятовувати більше та краще концентруватися, що робить її ідеальною для ведення конспектів. Інтелектуальні карти мають перевагу перед звичайними нотатками, оскільки їх створення вимагає менше часу, а також є самостійно організованими. Кожна карта пам'яті унікальна та зберігається в пам'яті як цілісний об'єкт. Ментальні карти також сприяють розвитку творчих здібностей дітей, відображаючи їхнє мислення та допомагаючи у виявленні нових зв'язків між концепціями.

Під час дослідження повсякденного життя в роки Першої світової війни з різних перспектив навчальні технології можна використовувати окремо або в комбінації. Вони допомагають розкрити складний характер впливу війни на суспільство та культуру.

Розглянемо на прикладі уроку з теми «Повсякденне життя під час Першої світової війни» (10 клас, історія України). За мету уроку визначаємо: ознайомлення учнів із впливом Першої світової війни на повсякденне життя населення; розвиток навичок аналізу історичних джерел, включаючи фотографії та особисті листи; розуміння значення вивчення історії для усвідомлення сучасних подій і важливості миру.

У п'ятихвилинному вступі вчитель пропонує знайти відповідь на запитання: «Чи знаєте ви, що відбувалося в світі під час Першої світової війни?».

В основній частині уроку пропонуємо розповідь про загальний контекст Першої світової війни, її тривалість, учасників, та основні події. Упродовж 10-ти хвилин учні розглядають світлини того періоду, на яких

зображено життя людей під час війни, а також аналізують листи солдатів, які відправляли їх своїм рідним; обговорюють їхні почуття, сум, радості. Важливо також обговорити вплив війни на життя людей: розлуки, голод, тяжкості життя в окопах та за лінією фронту.

На подальшому етапі уроку можна об'єднати учнів в групи та дати кожній групі світлину часів Першої світової війни. Розглядаючи світлину, учні мають виконати завдання: описати, що вони бачать на ній та як вони вважають, що відбувається. Далі кожна група представляє свої висновки.

На заключному етапі уроку (5 хвилин) вчитель пропонує учням підсумкове запитання:

- Чому вивчення повсякденного життя під час війни є важливим для нас?

Для конструктивної роботи на наступних уроках потрібно надати учням додаткову інформацію про перспективи їхньої навчальної діяльності. інформація стосуватиметься ролі жінок під час війни, культурних аспектів та глобальних наслідків.

Ще один урок варто присвятити темі «Культурні вирази Першої світової війни». Мету цього уроку можна сформулювати таким чином: познайомити учнів із впливом Першої світової війни на культуру та мистецтво; розвивати навички аналізу художніх творів, літературних текстів та музичних композицій; зрозуміти, як війна вплинула на виразні засоби та теми творчості під час війни.

Вступна частина уроку (5 хвилин) розпочинається із запитання:

- Чи чули ви коли-небудь про твори мистецтва або літературу, які були створені під час Першої світової війни?

В основній частині уроку (25 хвилин) вчитель розповідає учням про вплив війни на культурні вирази, включаючи літературу, живопис, музику, кіно та театр. Також за допомогою презентації та відеоматеріалів учні розглядають приклади мистецтва та літературні тексти, створені в цей період. Вчитель пропонує учням обговорити теми творів та їхні художні

засоби.

Як і на попередньому уроці упродовж 10-ти хвилин відбувається активна робота учнів. Учні працюють в групах, обравши один твір мистецтва (картину, поезію, музичну композицію тощо), який був створений під час війни. Групам отримали заздалегідь підготовлені матеріали.

Кожна група має проаналізувати свій обраний твір і відповісти на питання:

- Які теми відображаються в цьому творі?
- Які виразні засоби використані для передачі емоцій?

У заключній частині уроку (5 хвилин) учні класу беруть участь в обговоренні підсумкового запитання:

- Як ви гадаєте, чому творці використовували мистецтво та культуру для вираження своїх почуттів та вражень від війни?

Під час виконання домашнього завдання вчитель пропонує учням вибрати один твір мистецтва або літературний текст, створений під час війни, і написати короткий есе на тему «Як цей твір відображає вплив війни на культуру та мистецтво?»

Ще один урок присвячуємо темі «Економічні аспекти Першої світової війни». Мета уроку: познайомити учнів із впливом Першої світової війни на економіку країн-учасниць; розвивати навички аналізу економічних наслідків війни та їх вплив на повсякденне життя населення; зрозуміти, як економічні фактори вплинули на розвиток подій під час війни.

Традиційно вступна частина уроку розпочинається із розгляду питання:

- Чи знаєте ви, як Перша світова війна вплинула на економіку країн?

Основна частина уроку складається із розповіді вчителя про економічні аспекти Першої світової війни, включаючи мобілізацію ресурсів, інфляцію, ринок праці та доступність продуктів харчування. А також учні беруть участь в обговоренні економічних проблем, які виникли в результаті

війни та як вони вплинули на життя населення.

Під час систематизації та закріпленні знань учитель пропонує учням уявити своє життя в часи Першої світової війни. Як вони думають, які економічні труднощі їхня сім'я могла зазнавати в цей період?

Далі учні знов об'єднуються в групи, які отримують завдання розробити план дій для виживання в умовах економічної нестабільності під час війни. Це може включати плани на пошук роботи, заощадження та забезпечення сім'ї продуктами харчування.

Підсумовуючи цей вид пізнавальної діяльності старшокласників, учитель ставить на обговорення запитання:

- Як ви гадаєте, чому війна може вплинути на економіку та життя населення?

Метою наступного уроку з теми «Культурні та соціальні зміни під час Першої світової війни» визначено ознайомлення учнів із впливом Першої світової війни на культурні та соціальні аспекти життя населення; розвиток навичок аналізу культурних змін та їх впливу на суспільство під час війни; розуміння того, як культурні та соціальні аспекти вплинули на розвиток подій та свідомість людей під час війни.

Мотивація до уроку здійснюється за допомогою пошуку відповіді на запитання:

- Як ви думаєте, які культурні та соціальні зміни може внести війна в життя людей?

Далі вчитель розповідає учням про культурні та соціальні зміни, які відбулися під час Першої світової війни, включаючи зміни у ролі жінок, молоді, музиці, літературі, мистецтві тощо.

Обговорення, які соціальні та культурні трансформації відбулися в суспільстві та як вони вплинули на життя і свідомість людей відбувається у форматі інтерактивного навчання. учні об'єднані в групи, які обирають конкретний аспект культури або соціальний аспект (наприклад, роль жінок, музику, літературу) та готують коротку презентацію про те, як цей аспект

змінився під час війни та який був його вплив.

Рефлексія уроку передбачає роздуми учнів про те, які культурні та соціальні зміни їх вразили найбільше. Учні також висловлюються щодо того, чому війна може викликати такі зміни?

Самостійна домашня робота спрямована на пошуки школярами інформації про відомих художників, письменників або музикантів, які створили свої твори впродовж Першої світової війни під впливом подій цієї катастрофи XX століття.

ВИСНОВКИ

У сучасному освітньому контексті, вивчення історії повсякденності є важливою складовою педагогічного процесу, спрямованого на формування учнів як освічених та свідомих громадян. Дана робота покликана висвітлити теоретичний аспект історії повсякденності та дослідити дидактичний підхід до її вивчення на прикладі років Першої світової війни на теренах України.

Перший розділ роботи присвячено аналізу історії повсякденності як окремої галузі наукового знання. Досліджено важливість цієї наукової дисципліни та її вплив на формування уявлень про минуле. Аналіз відображення повсякденного життя в шкільних програмах наголошує на необхідності врахування даного аспекту для глибшого розуміння історії учнями.

У другому розділі розглянуто методичні підходи до вивчення історії повсякдення в роки Першої світової війни. Вивчення цього періоду не лише надає можливість краще зрозуміти історичні події, але й акцентує на важливості використання дидактичних методів, таких як робота з історичними джерелами, використання краєзнавчого матеріалу та сучасних навчальних технологій.

Вивчення повсякденного життя під час війни на уроках історії має велике значення. Воно дозволяє школярам краще зрозуміти соціальні, економічні та культурні виклики, з якими стикалося цивільне населення та військові на фронті під час Першої світової війни. Методичні підходи включають аналіз документальних джерел, таких як листи солдатів, світлини, документи з архівів тощо. Вивчення історичних свідчень дозволяє створити живий зв'язок із минулим та відчутти вплив війни на звичайних людей. Також важливо включити дискусії, групові проєкти та створення історичних наративів, які допоможуть учням сприймати інформацію глибше та відчувати емпатію до тих, хто переживав війну.

Розробка уроків на основі дослідження повсякденного життя під час війни може надати школярам можливість активно вивчати історію та розвивати критичне мислення. Вчителі можуть використовувати методи дослідження, де

старшокласники збирають та аналізують інформацію про життя під час війни та її вплив на різні аспекти суспільства. Приклади уроків включали вивчення конкретних сфер життєдіяльності під час війни: господарського життя, соціальної сфери, духовного життя, життя різних соціальних груп – жінок, молоді, літніх людей, дітей. На уроках учні здійснюють аналіз впливу війни на економіку та соціальний розвиток різних країн.

Завдяки цим урокам, учні мають можливість збагатити свої знання про історію своєї країни та зрозуміти важливість вивчення подібних періодів в історії. Вони також зможуть розвивати навички дослідницької роботи, аналізу та комунікації, що буде корисним для їхньої освіти та розвитку як особистостей.

Висновки роботи свідчать про те, що вивчення історії повсякденності сприяє глибокому засвоєнню історичних фактів та розвитку історичного мислення учнів. Застосування різноманітних методів, таких як ментальні карти, скрайбінг та використання сучасних технологій, покликане зробити процес вивчення історії більш доступним і цікавим для учнів.

Загальні висновки дозволяють визначити актуальність вивчення історії повсякденності та підкреслюють необхідність поєднання традиційних та інноваційних методів викладання для досягнення найкращих результатів у процесі навчання. Освітні інновації та педагогічний прогрес вимагають від вчителя постійного розвитку та самоосвіти, а також бажання вдосконалювати свої професійні компетенції.

Таким чином, результати даного дослідження слугують основою для подальших реформ в системі вивчення історії, спрямованих на покращення якості освіти та формування повноцінної історичної свідомості учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альков В. А. Повсякдення: проблема дефініції та предмету на локальному рівні. *Гуржіївські історичні читання: зб. наук. пр. / ред. кол. В. А. Смолій, О. І. Гуржій, А. Г. Морозов. Черкаси: Вид. Чабаненко Ю. А., 2014. Вип. 7. С. 98–101.*
2. Баханов К. О. Традиції та інновації в навчанні історії в школі: Дидактичний словник-довідник. К. О. Баханов. Запоріжжя: Просвіта, 2002. 108 с.
3. Баханов К.О. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі. Запоріжжя: Просвіта, 2004. 324 с.
4. Бондаренко Г. В. Теоретичні та методологічні проблеми історичного краєзнавства. *Краєзнавство. 2011. № 3-4. С. 23-29.*
5. Горохівський П. І. Методика підготовки вчителя до уроків історії України з використанням краєзнавчого матеріалу. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. 2007. № 23. С. 6-9.*
6. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#Text>.
7. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: Навч. посіб. К.: Академвидав, 2004. 351 с.
8. Дьячков С. В. Формувати історичне мислення через призму «людини в історії». *Історія в школах України. 2005. № 2. С. 7-8.*
9. Желіба О. В. Краєзнавчі матеріали у вивченні історії. *Історія та правознавство. 2018. № 10-11. С. 9-17.*
10. Задорожна Л. В. Навчити працювати самостійно (Інтеграційний метод роботи з історичними документами). *Історія в школах України. 2014. № 5. С. 7-10.*
11. Задорожна Л. В. Почути живу історію (Форми і методи розвитку дослідницьких навичок у старшокласників під час опанування

- історичних джерел). *Історія в школах України*. 2005. № 10. С. 20-23.
12. Закон України «Про освіту».
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
- 13.3 історії повсякденного життя в Україні. *Серія монографічних видань*.
URL: <http://resource.history.org.ua/cgiin/eiu/history.exe>.
14. Коляструк О. А. Візуальні документи як особливі джерела історії повсякденності. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. Інститут історії України НАН України, 2008. Вип. 14. С. 259-264.
15. Коляструк О. А. Історія повсякденності в сучасній українській історіографії. *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. 2012. Вип. 17. С. 5–9.
16. Коляструк О. А. Методологія історії повсякдення. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: історія*. 2011. № 982, Вип. 44. С. 8–15.
17. Концепція історичної освіти в системі загальної середньої освіти.
URL: http://educationua.org/ua/component/cck/?task=download&collection=blog_files_x&xi=0&file=blog_files&id=2324.
18. Лисенко О. Є. Історія повсякденності як галузь наукового знання. (Повсякденна історія війни: методологічні нотатки). *Історія повсякденності: теорія та практика: матеріали Всеукр. наук. конф. (Переяслав-Хмельницький, 14–15 трав. 2010 р.)*. Переяслав-Хмельницький: [б. в], 2010. Ст. 11-19.
19. Мисан В. О. Моделі вивчення рідного краю в шкільному курсі історії України. *Проблеми дидактики історії*. 2011. Вип. 3. С. 86-95.
20. Мороз П. В. Дослідницька діяльність учнів в процесі навчання історії України: методичний посібник. К.: Педагогічна думка, 2012. 128 с.
21. Навчальні програми для 10-11 класів. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>.
22. Нова Українська Школа. Концептуальні засади реформування середньої

- школи. URL:
<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
23. Островський В. В. Методика роботи з історичними джерелами у процесі вивчення шкільного курсу історії. URL:
<https://docs.google.com/file/d/0B7Xm3JRx1PYEWVY2S1BrdW50Z2s/edit?resourcekey=0--tDjgD-V1sD1ae0R3W-IRw> .
24. Пометун О. І., Фрейман Г.О. Методика навчання історії в школі: посібник. К.: Генеза, 2009. 327 с.
25. Удод О. А. Історія повсякденності як провідний напрям української історіографії. *Краєзнавство*. 2010. № 4 . С. 6-10.
26. Удод О. А. Історія повсякденності як складова історії України ХХ ст. *Історія ХХ століття: нові підходи до змісту шкільного курсу. Спецвипуск «Історія та правознавство»*. 2007. № 19–21. С. 104-117.
27. Удод О. А. Про історію повсякденності. *Борисфен*. 2000. № 4. С. 3-12.
28. Федчиняк А. О. Особливості вивчення історії повсякденності у шкільній історичній освіті. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*. 2013. № 1. С. 130-133.
29. Костенко, Г. Ф. (1999). Типи, види воєнних конфліктів та їх класифікація. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*, 2, 48-57.
30. Лещенко, О.Я. (2020). Трансформація системи цивільного захисту України в умовах сучасних воєнно-політичних конфліктів гібридного типу. (Дисер. на здоб. канд. політ. наук). Національний інститут стратегічних досліджень, Київ.
31. Перепелиця, Г. М. (1996). Воєнно-політичний конфлікт: методологія дослідження та врегулювання. (Автореф. дис.. д-ра політ, наук). Інститут держави і права ім.
32. В. М. Корецького НАН України, Київ. Різун, В. (2008). Теорія масової

- комунікації. Київ : Просвіта.
- 33.Ряшко, О. В., Остапенко, Л. О. (2016). Проблеми війни і миру у філософії Канта, Гегеля, Фіхте. Retrieved from <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journalpaper/2017/aug/5914/vnulpurn201684577.pdf>
 - 34.Толокольнікова, К. (2015). Воєнний конфлікт у медіа з погляду науковців. Відновлено 3 <https://ms.detector.media/mediaanalitika/post/14384/2015-10-12-voennii-konflikt-u-media-z-poglyadu-naukovtsiv/>
 - 35.Шаванов, С. В. (2014). Соціальна психологія сучасних інформаційних війн. Молодий вчений, 4(07), 133–136.
 - 36.Blondel, Y. I. (2003). Violent Conflict and Roles of the Media. Violent Conflict and Roles of the Media. Department for Peace and Conflict Research, Uppsala University.
 - 37.Burgess, G. (1994). Kenneth Boulding: A Legacy of Ideas. Retrieved from <https://www.beyondintractability.org/library/kenneth-boulding-legacy-ideas>
 - 38.Doucet, L. (2018). Syria & the CNN Effect: What Role Does the Media Play in PolicyMaking? *Daedalus*, 147(1), 141-157.
 - 39.Galtung, J., Ruge, M. H. (1965). The Structure of Foreign News. *Journal of Peace Research*, 2(1), 64-91.
 - 40.Galtung, J. (2002). Peace Journalism – A Challenge. *Journalism and the New World Order*, 2, 259-272.
 - 41.Gilboa, E. (2009). Media and Conflict Resolution: A Framework for Analysis. *Marquette Law Review*, 93(1), 87–110.
 - 42.Hoffman, G. (2007). Conflict in the 21st century: The rise of hybrid wars. Retrieved from http://www.potomacinstitute.org/images/stories/publications/potomac_hybridwar_0108.pdf
 - 43.Huntington, S. (1993). The Clash of Civilization? *Foreign Affairs*, 72(3), 22-

- 49.
44. Kosicki, G., Pan, J. (1993). Framing Analysis: An Approach to News Discourse. *Political Communication*, 10, 55-75.
45. Libicki, M.C. (1995). What is information warfare? Washington, DC.: Center for Advanced Concepts and Technology
46. Lind, W. (2004). Understanding Fourth Generation War. Retrieved from <http://www.antiwar.com/lind/?articleid=1702> Lynch, J. (2015). Peace journalism: Theoretical and methodological developments. *Global Media and Communication*, 11(3), 193–199.
47. McCombs, M. E., Shaw, D. L. (1972). The Agenda-Setting Function of Mass Media. *The Public Opinion Quarterly*, 36(2), 176-187.
48. Yenin, M. N. (2016). Terrorist organizations and social technologies in conditions of the hybrid war. *Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". Політологія. Соціологія. Право*, 3/4(31/32), 24-29.
49. Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення. (2020). Рейтинги телеканалів серед користувачів IPTV/OTT у III кварталі 2019 року. 70 Відновлено з <https://www.nrada.gov.ua/rejtyngy-telekanaliv-sered-korystuvachiviptv-ott-u-iii-kvartali-2019-roku/>
50. Соціологічна агенція "ФАМА". (2015). Конфлікт в медіа і медіа в конфлікті: донесення дражливих питань через ЗМІ. Відновлено з <http://journalism.ucu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/11/Konflikt-v-media-imediov-konflikti-Fama-Serpen-Veresen-2015.pdf>
51. Ukrinform. (2015). Роль ЗМІ у розв'язанні конфлікту: українські реалії. Відновлено з <https://youtu.be/290zIbESuKE>
52. Т. Ладиченко. Всесвітня історія. А. С. К., Київ – 1999 р.
53. О. В. Воронянський. Всесвітня історія XX ст. Парустм, Харків – 2006.
54. О. П. Іваницька. Новітня історія країн Європи та Америки. Вінниця – 2003 р.
55. А. І. Кормич, В. В. Багацький. Культурологія (історія і теорія світової

- культури ХХ ст.). Навчальний посібник. Одісей, Харків – 2002 р.
56. Golczewski Frank. Deutsche und Ukrainer: 1914-1939. – Paderborn, 2010. – S.298. Рецензія авторки на цю книгу: Žvanko L. Review of: Frank Golczewski, Deutsche und Ukrainer, 1914-1939, Paderborn, 2010 // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. – 2015. – №2. – P.271-273. – Es ist elektronische Version. – Zugriffsmodus : <http://www.recensio.net/rezensionen/zeitschriften/jahrbucher-furgeschichte-osteuropas/jgo-63-2015/2/>
57. Мędrzecki W. Niemiecka interwencja militarna na Ukrainie w 1918 roku. – Warszawa, 2000. – S.307.
58. Дорошенко Д. І. Мої спогади про недавнє минуле (1914-1920 роки): Науково-популярне видання. – К., 2007. – С.201.
59. Žvanko L. Der Ukrainische Staat von Hetman Pavlo Skoropads'kyj: Soziale Absicherung für die Opfer des Ersten Weltkrieges (April bis Dezember 1918) // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. – Stuttgart (Deutschland), 2014. – Н.4. – S.532 – 563.
60. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф.1035, оп.1, спр.18, арк.33-38.
61. Хорош И. Д. Первые годы развития Советского здравоохранения на Украине (1918-1920). К., 1963. С.23.
62. Бойко О. Д. Утворення єдиного національного фронту українськими політичними силами у 1918 р. // УІЖ. 1997. №6. С.18.
63. Скоропадський П. Спогади. К., 1995. С.159.
64. Дорошенко Д. Історія України. 1917-1923: В 2 т. Ужгород, 1934, Нью-Йорк, 1954. Т.2.: Українська гетьманська держава. С. 314.
65. ДАХМО. Ф. 227. Оп. 3. Спр. 8601. Арк. 2–2 зв. Машинопис. Копія.
66. ДАХМО. Ф. 227. Оп. 3. Спр. 8601. Арк. 12. Машинопис. Оригінал. Підпис.
67. ДАХМО. Ф. 227. Оп. 3. Спр. 8601. Арк. 16–16 зв. Машинопис. Засвідчена

копія.

68. ДАХмО. Ф. 227. Оп. 3. Спр. 8601. Арк. 16–16 зв. Машинопис. Засвідчена
копія.

69. ДАХмО. Ф. 227. Оп. 3. Спр. 8601. Арк. 16–16 зв. Машинопис. Засвідчена
копія.